

TARTALOMJEGYZÉK

1. A MŰ JELENTŐSÉGE ÉS KELETKEZÉSTÖRTÉNETE	6
2. A PÁRBESZÉD TARTALMA.....	8
3. PÜNJER ÉS FREGE LÉTEZÉSFELFOGÁSA	18

FÜGGELÉK

FRIEDRICH LUDWIG GOTTLOB FREGE: DIALOG MIT PÜNJER ÜBER EXISTENZ (FORDÍTÁS)	27
1. A PÁRBESZÉD	27
2. FREGE UTÓSZAVA	38
HIVATKOZOTT IRODALOM SORSZÁM SZERINTI JEGYZÉKE.....	47
JEGYZETEK	48

1. A mű jelentősége és keletkezéstörténete

Az egzisztenciakijelentések értelmezése szempontjából alapvető fordulatot hozott Frege létezésfelfogása, amely az általa kifejlesztett új logikai apparátus kimunkálásával párhuzamosan, fokozatosan alakult ki. A LÉTEZÉS LOGIKÁJA sorozat jelen kötete Frege és Pünjer létezési kijelentésekkel kapcsolatos nézeteit ismerteti s tartalmazza az eredeti mű, Frege „*Dialog mit Pünjer*” c. írásának nyersfordítását. A fordítás a lehető legnagyobb mértékben ragaszkodik az eredeti szöveghez, annak érdekében, kijelentések logikai szerkezete, az egzisztenciakijelentésekkel kapcsolatos megfontolások jól követhetők legyenek.

Frege létezésfelfogásának rekonstruálása szempontjából kivételes jelentőséggel bír a „*Dialog mit Pünjer über Existenz*” [1]¹ című írása. A dialógus középponti témája ugyanis a létezési kijelentések logikai analízise. Ezen egyetlen írásától eltekintve Frege nem szentelt önálló munkát e kérdésnek, egyetlen más művében sem tárgyalja ezt a témakört központi kérdésként. A későbbiekben az egzisztenciakijelentések mibenlétére vonatkozó nézetei csak más témákkal kapcsolatban jelennek meg munkássága során. Maga a dialógus és az ahhoz kapcsolódó tanulmány abból a szempontból is egyedülálló, hogy ez az írás tekinthető az első olyan elméleti vizsgálódásnak, ahol az egzisztenciakijelentések logikai analízisére már a Frege által megújított logika szellemében kerül sor.

A „*Dialog mit Pünjer über Existenz*” című írásban Frege a dialógushoz írt függelékben fejti ki nézeteit arra vonatkozóan, hogy hogyan értendők pontosan a szinguláris és az univerzális egzisztenciakijelentések. Az írás keletkezésének pontos dátuma nem állapítható meg. Annyi azonban bizonyos, hogy a dialógusban felvetett és vizsgált problémát Frege *Az aritmetika alapjai* [2] című munkájának 53. §-ában tárgyalja, az írás tehát ezt megelőzően, azaz 1884 előtt keletkezett bizonyosan. Frege dialóguspartnere, Pünjer 1885-ben halt meg. Mivel valóban lezajlott párbeszédéről van szó, az írás nem keletkezhetett ezen időpont után. Kérdés, hogy a párbeszédre a *Begriffsschrift* [3] megjelenése előtt (1879 előtt), vagy azt követően került-e sor? Ez a kérdés abból a szempontból érdekes, hogy Frege már birtokában volt-e annak a fogalmi apparátusnak, gondolati rendszernek, amit a *Begriffsschrift*-ben kifejt, vagy sem? A rendelkezésre álló adatok alapján e kérdés nem válaszolható meg teljes bizonyossággal, vélhetően azonban a párbeszédre a *Begriffsschrift* megjelenését

¹ A szögletes zárójelben levő szám a „*Hivatkozások sorszáma szerinti jegyzék*”-ben utal az adott műre. Ettől a számtól pontos vessző választja el az oldalszámot.

követően, vagy legalábbis annak környékén, esetleg nem sokkal előtte került sor. A Frege ugyanis az általa írt toldalék végén utal magára a *Begriffsschriftre*. A mű mindenesetre már részben vagy egészében elkészült, amikor a toldalék keletkezett.

2. A párbeszéd tartalma

A Pünjerrel való dialógus konklúziójaként Frege azt az álláspontot fejt ki, miszerint a létezési kijelentések önazonossági kijelentésekként értelmezhetők. A későbbiekben Frege eltávolodik e felfogásától, s *Az aritmetika alapjai* című művében már alapvetően más nézetet képvisel e kérdésben. E munkájában fejt ki azt a gondolatot, miszerint a létezéspredikátum másodrendű predikátum, azaz a létezés fogalmak és nem individuális objektumok tulajdonságaként értelmezhető. Mindezen gondolati fejlődés fényében tekinthető a „*Dialog mit Pünjer über Existenz*” című írásában kifejtett létezésfelfogás Frege korai (elsődleges) nézetének, megkülönböztetendő azt e kérdésben képviselt későbbi álláspontjától.

***

A párbeszéd annak a kérdésnek a felvetésével indul, hogy mi értendő azon kifejezés alatt, hogy 'van', pontosabban mit állítunk valamiről, amikor azt mondjuk, hogy az adott dolog 'van'? Pünjer válasza az, hogy a 'van' kifejezés azt jelenti, hogy az adott dolog tapasztalható számunkra. És azért szükséges ennek a kijelentésnek a 'van' kifejezés által, mert nem minden képzetünknek felel meg valami tapasztalható dolog. Vannak olyan képzeink, amelyek a tudat „alkotásai”, amelyeknek semmi tapasztalható dolog nem felel meg. Frege ekkor arra kérdez rá, hogy mi a kijelentés tényleges (logikai) alanya, ha valamiről kijelentjük, hogy az tapasztalható: a tudatban levő képzet, vagy maga a képzet alapjául szolgáló dolog. Pünjer egyértelműen azt válaszolja, hogy az ilyen kijelentések magukra a dolgokra (azaz a képzet alapját adó dolgokra) vonatkoznak. Ebből viszont az következik — érvel Frege, — hogy a tapasztalhatóság kijelentése felesleges. Ha ugyanis Pünjer az előző kérdésre azt válaszolta volna, hogy a tapasztalhatóság kijelentése a képzetekre vonatkozik, akkor értelemmel bírtak volna az ilyen kijelentések. Szerepük ugyanis ekkor az lett volna, hogy két osztályba sorolják a kijelentések tényleges alanyául szolgáló képzeteket: azon képzetek osztályába, amelyeknek megfelel valami, és azon képzetek osztályába, amelyeknek semmi tapasztalható dolog nem felel meg, vagyis azon képzetek osztályába, amelyek a tudat „alkotásai”. Pünjer következetes gondolatmenetében, amikor kijelenti (10.P.)², hogy az „'A' nem tapasztalható.” kijelentés nem lehetséges (értelmetlen), hiszen az 'A' az előbbiek értelmében maga a dolog, s nem a képzet. 'A' tehát, amennyiben nem

² A „*Dialog mit Pünjer über Existenz*” című írás első, párbeszédet rögzítő részében a beszélgető partnerek kijelentései sorszámokkal és a nevek kezdőbetűjével jelölték (pl.: (10.P.), vagy (11.Fr.)) Az erre a részre történő hivatkozásban ezt a jelölést használjuk.

létezik, nem lehet a rá vonatkozó kijelentés logikai alanya. A szinguláris létezőt tagadó kijelentések tehát értelmetlenek ebből következően.

Pünjer álláspontját a nem szinguláris kijelentésekre vonatkozóan is kifejti. A „*Vannak emberek.*” kijelentés felfogása szerint azt jelenti, hogy az *'ember'* fogalmának megfelel valami tapasztalható. És fordítva: „*Kentaurok nincsenek (nem vannak).*” mondatban arról van szó, hogy a *'kentaurok'* fogalmának semmiféle tapasztalható dolog nem felel meg, azaz e fogalom alá semmi tapasztalható dolog nem sorolt. Mivel Pünjer álláspontja szerint a „*Kentaurok nincsenek.*” mondat nyelvi és logikailag pontosan ugyanazt fejezi ki, mint „*A kentaurok fogalmának semmi tapasztalható dolog nem felel meg.*” kijelentés, Frege megerősítést várva rákérdez arra (a 13. pontban), hogy a tagadás ezek szerint a *'megfelel'* kifejezésre vonatkozik-e? Pünjer ezt megerősíti. A 15. pontban Frege abból kiindulva, hogy a tapasztalhatóság kijelentése csak létező dolgokra vonatkozóan lehetséges (vö.: Pünjer 10. pontbeli válaszával), a nemlétezőkre vonatkozóan értelmetlen, azt állítja, hogy az ilyen kijelentések semmilyen vonatkozásban nem bővítik az adott dologról való ismeretünket. („*A tapasztalhatóság kijelentésével az, amiről a kijelentés szól, semmilyen módon nem határozódik meg.*” (15.Fr.)) Ezzel Pünjer egyetért. Frege elismeri, hogy a nem szinguláris létezési kijelentések, azaz a *'vannak'* (*'es gibt'*) kifejezést tartalmazó kijelentések esetében bír informatív tartalommal a tapasztalhatóság kijelentése, a szinguláris kijelentések esetében azonban továbbra is vitatja ezt. Pünjer válaszában arra utal, hogy a tapasztalhatóság kijelentése azt jelenti, hogy az adott dologról való tudati képzet a tudatnak az adott dolog általi affekciójából származik, tehát nem a tudat alkotása, megfelel neki valami tapasztalható. Ez azt jelenti, hogy Pünjer a tudati képzeteknek két fajtáját különbözteti meg: vannak olyan képzetek, amelyek a tudat valamely tapasztalható dolog általi affekciójának következményeképpen jönnek létre, s vannak olyanok, amelyek a tudat saját „alkotásai.” Ez utóbbiaknak semmiféle tapasztalható dolog nem felel meg. Frege e felvetésre azt állítja, hogy Pünjer nem következetes, hiszen ellentétben a 7. pontbeli állításával, a szóban forgó kijelentések tényleges (értsd: logikai) alanya ezek szerint mégis csak a dologról való képzet, s nem maga a dolog. Pünjer meghátrál, elismeri, hogy erről van szó. A 23. pontbeli válaszában Frege arra mutat rá, hogy valójában fogalmak osztályozásáról van szó a kérdéses esetekben, s maguk a fogalmak (például az *'ember'*, vagy a *'kentaurok'* fogalma) a kijelentések igazi alanyai. Az „*Ez tapasztalható.*” kijelentésben is az *'ez'*-nek a képzetéről van valójában szó, méghozzá arról, hogy az *'ez'* képzetének (azaz valamely konkrét dolog képzetének) megfelel valamely tapasztalható dolog. Másképpen fogalmazva, itt a képzet osztályozásáról, méghozzá az előbbieken említett két fajta képzet valamelyike alá sorolásáról van szó. Pünjer kitér a direkt válasz elől. Azt

mondja, hogy a tagadás, például a „*Kentaurok nem léteznek.*” kijelentésben, azt jelenti, hogy előbb fel kell tételeznünk azt, hogy a kentaurok vannak, majd ezt követően tagadhatjuk létüket. („*Tagadás csak egy azt megelőző állítást követően lehetséges.* Ha, ennél fogva azt mondjuk, hogy „*Kentaurok nem léteznek.*” úgy, ez csak általa lehetséges, hogy azokat először magunkon kívül levőknek gondoljuk el.” (24.P.)) Pünjer szerint „*A négynek van [es gibt] négyzetgyöke.*” nem azt jelenti, hogy „*van valami tapasztalható, ami a négy négyzetgyöke fogalma*” alá esik...” (26.P.) Pünjer még ezen is túl megy, amikor kijelenti, hogy „*Soha nem fogom azt mondani: „A 4 létezik.”. Éppoly kevésbé: „A négynek egy négyzetgyöke létezik.*” (26.P.) Ezt az álláspontját Pünjer azzal indokolja, hogy a számok nem önálló entitások, csak valamihez kapcsoltnak léteznek. Ezért állítja Pünjer azt, hogy — ebben az esetben — „*A négynek van négyzetgyöke.*” kijelentés különbözik a „*Vannak emberek.*” kijelentéstől, azaz a 'van' kifejezés a két kijelentésben nem azonos értelemben használt. Ugyanakkor a 28. pontban Pünjer kijelenti, hogy „*A négynek van négyzetgyöke.*” mondat, létezési kijelentés. Pünjer végül is a 45. pontban visszavonja ezt az állítását.

Megjegyzés [DFAI1]:

= nur nach einer vorangehenden Position =
csak egy megelőző állítást követően

Frege további érvelésében visszakanyarodik Pünjer 18. pontbeli állításához, miszerint, az „*Ez tapasztalható.*” kijelentés azt jelenti, hogy az „*ez*” tudatbeli képze a tudat „*ez*” általi affekciójából származott. Frege szerint ez a kijelentés is magától értetődő, maga a képzet csak valaminek a képze lehet. Más szavakkal, csak azt követően lehet valamit „*ez*”-nek nevezni, ha az afficiálta a tudatot, azaz, ha a képze a tudatban kialakult. Pünjer erre azt válaszolja, hogy az „*Ez tapasztalható.*” kijelentés az „*Ezen képzetemnek megfelel valami tapasztalható.*” kijelentésnek felel meg, annak más módon való kifejezése. Ezek szerint, — érvel Frege, — ha valamely 'A' képzet nem pusztán az én képze, hanem az én adott dolog általi affekciójának a következménye, akkor ezt úgy lehet kifejezni: „*Az 'A' tárgya tapasztalható.*” Pünjer ezt úgy pontosítja, hogy helyesebb azt mondani, hogy „*Az 'A' egy képzet, amelynek tárgya tapasztalható.*” Pünjer visszakanyarodik azon felfogásához miszerint a létezési kijelentésekben mindig képzetekről van szó. Frege mindezek alapján kijelenti, hogy nem magától értetődő és felesleges azt mondani, hogy „*A B képze nem pusztán az én képze, hanem az én affekciója alapján jött létre.*” (33.Fr.), mivel nem minden képzet alapul a tudat tapasztalható tárgy általi affekcióján. Ebben az esetben értelmesebben tagadható az idézett állítás, s a tagadás ekkor éppen azt fejezi ki, hogy a tudat képze ekkor nem tapasztalható tárgy által jött létre. Frege érvelése szerint „*A B képze az én affekciója alapján jön létre.*” (33.Fr.) mondat nyelvi és logikai szempontból azonos jelentésű „*A B tárgya tapasztalható.*” (33.Fr.) kijelentéssel. Amennyiben ez igaz, úgy a „*'A B képze az én affekciója alapján jön létre.'* mondat tagadásának értelme van.”

kijelentésben a „*B képze az én affekciója alapján jön létre.*” rész helyettesíthető a „*B tárgy tapasztalható.*” <mondattal>, és ekkor a <következő> kijelentést kapjuk: „*'A B tárgy <van> tapasztalható.'* mondat tagadásának értelme van.” Ez ellentmond a korábbi felfogásának.” (33.Fr.) Pünjer nem ismeri el, hogy itt ellentmondás lép fel. Mivel Pünjer nem ismeri el a fellépett logikai ellentmondást, Frege ebből arra következtet, hogy a „tárgy” szó nem ugyanolyan értelemben használt a „képzet tárgya” kifejezésben és az „*'A' tárgya tapasztalható.*” kijelentésben. Pünjer végső soron meghátrál Frege ellentmondást bizonyító gondolatmenete előtt, amikor — jóllehet kijelenti, hogy a „tárgy” kifejezés mindkét esetben ugyanazt jelenti, — arról beszél, hogy a két esetben a „tárgy” és a „képzet tárgya” mégsem ugyanazt jelenti. Pünjer itt nyilvánvalóan arra gondolt, hogy a tudatban létrejövő képzetet afficiálhatja ténylegesen tapasztalható tárgy, és olyan valami is, ami nem tapasztalható. Ennek alapján mondja Frege, hogy ezek szerint különbséget kell tenni a „képzet tárgya” és a „tapasztalat tárgya” között. A továbbiakban arról folyik Frege és Pünjer között a beszélgetés, hogy nem minden tárgy ugyanolyan módon tapasztalható. Jóllehet explicit módon nem kerül kimondásra, itt végső soron arról van szó, hogy egy téridőbeli fizikai objektum és egy szám például nem azonos módon „tapasztalható”. Frege felteszi a kérdést, hogy szükséges-e mindezek után különbséget tenni a tapasztalás két formája között, nevezetesen a téridőbeli fizikai objektumok és a nem téridőbeli fizikai objektumok, az ún. absztrakt objektumok, — mint amilyen például egy szám — tapasztalása között. Pünjer ezt elutasítja, sőt nem tesz különbséget az önálló objektumok és a csak más objektummal együtt tapasztalható dolgok — például a színek — tapasztalása között sem („*Tapasztalható az is, ami nem önállóan tapasztalható, mint például egy szín, ami csak valamin tapasztalható.*” (43.P.)) Frege e ponton rögtön visszautal arra, hogy a korábbiakban Pünjer kijelentette, hogy az absztrakt objektumok esetében nem ugyanazt jelenti a tapasztalás, mint a téridőbeli fizikai objektumok esetében. Ezért tagadta Pünjer azt, hogy például egy szám négyzetgyöke létezik, vagyis, hogy tapasztalható. A korábbiakban Pünjer ugyanis a 'létezik' kifejezést a 'tapasztalható' kijelentéssel azonos értelemben gondolta el. Pünjer beismeri e következetlenségét, s a 45. pontban visszavonja e korábbi kijelentését. Frege mindezt úgy összegzi, hogy a „*Vannak emberek.*” kijelentésben a 'vannak' kifejezés ugyanabban az értelemben használt, mint a „*Négynek vannak négyzetgyökei.*” Ez tulajdonképpen annak az elismerését jelenti, hogy nincs ebben az értelemben különbségtétel a téridőbeli fizikai objektumok és a nem téridőbeli, nem fizikai objektumok között. Ezzel Pünjer is egyetért. Pünjer a továbbiakban azt is kijelenti, hogy egy képzet is tapasztalható, azaz egy képzet is felléphet olyan „tárgyként”, amely a tudatot afficiálja.

A beszélgetés következő része új gondolatkört rajzol. Frege felteszi a kérdést Pünjerner: Egyetért-e azzal, hogy vannak a képzetnek olyan tárgyai, amelyek nem az én affekciója által keletkeztek, s hogy ezek — ebből következően — nem is léteznek. Pünjer igennel válaszol. Frege ennek alapján mutat rá Pünjer álláspontjának ellentmondásosságára. Hiszen ha a 'vannak' kifejezést azonos értelemben használja, mint a 'létezni' kifejezést, akkor szükségszerűen súlyos logikai ellentmondásba keveredik Pünjer. Hiszen az előbbieken elismerte, hogy vannak a képzetnek olyan tárgyai, amelyek nem az én affekciója által keletkeztek, s amelyek — ebből következően — nem is léteznek. Amennyiben ezt az állítást kiegészítjük azzal az állítással, hogy a 'létezni' és a 'vannak' ugyanazt jelenti, akkor a következő ellentmondáshoz jutunk:

„Léteznek képzetnek olyan tárgyai, amelyek nem az én affekciója által keletkeztek, s amelyek — ebből következően — nem léteznek.”

Pünjer végső soron elismeri ezt az ellentmondást, s olyan módon próbál menekülni a logikai csapdából, hogy kijelenti, hogy a 'vannak' kijelentés félrevezető módon, hibásan használt e kijelentésben. Frege azt válaszolja erre, hogy tetszése szerint válasszon más kifejezést e problematikus kifejezés helyett. Pünjer azonban megvallja, ez nem lehetséges, ami végső soron az ellentmondás tényleges fennállásának elismerését jelenti. Pünjer ekkor a létezés tagadó kijelentések esetében felmerülő alapproblémát említi: „*Mielőtt a létezés bármiről tagadnánk, azt létezőként kell elgondolnunk, ahhoz, hogy a létezés tagadhassuk róla.*” (84.P.) Ezt követően Frege és Pünjer a magától értetődő kijelentések mibenlétét tisztázzák. Frege a magától értetődő kijelentéseket olyan kijelentéseként definiálja, amelyek nem bővítik az alanyra vonatkozó ismereteinket.

A párbeszéd záró részében Frege azt veti fel, hogy „*A „Néhány ember német.” ugyanazt jelenti, mint a „Vannak német emberek.”*” (97.Fr.) Itt lényegében a

$F(a) \Rightarrow \exists x.F(x)$

törvényt fejt ki Frege. Pünjer ezzel szemben azt állítja, hogy abból a kijelentésből, hogy „*Sachse egy ember.*” nem következik, hogy „*Vannak emberek.*” Pünjer véleménye szerint ennek a következtetésnek a jogosságához egy további premisszára van szükség, nevezetesen a „*Sachse létezik.*” („*Sachse existiert.*”) premisszára. Csak ebben az esetben következtethetünk joggal arra, hogy „*Vannak emberek.*” Frege ezzel szemben úgy érvel, hogy a logika, s a józan ész, a természetes nyelvi érzék mindig eleve feltételezi, hogy a

kijelentésekben előforduló individuumneveknek van jelölete, azaz van faktuális értéke. Ezt a hallgatólágos előfeltételezést ezért nem kell egy külön erre vonatkozó premisszában megerősíteni. Ezt követően a „*Néhány ember német.*” kijelentés értelmezését világítja meg. Ez a kijelentés logikai szempontból annak a kijelentésnek a tagadásával egyenértékű, miszerint „*Egyetlen ember sem német.*”, azaz a „*Nem áll fenn, hogy minden ember nem német.*” kijelentéssel ekvivalens logikai szempontból. Vagyis, lehetséges, hogy minden ember német, lehetséges az, hogy az emberek egy része német, lehetséges azonban az is, hogy csak egyetlen emberre igaz az, hogy német, nem igaz azonban az, hogy egyetlen német ember sincsen. Ennek alapján vonja le Frege a következtetést: „*Az „Egyetlen ember sem német.” <kijelentés> a kontradiktórikus ellentéte a „Néhány ember német.” kijelentésnek. Ebből következően lehetséges a „Néhány ember német.” <kijelentésből> visszafelé következtetni a „Vannak német emberek.” kijelentésre.*” (99.Fr.)

***

Eddig tart a párbeszéd, amely végső soron töredékes maradt, több szempontból is. Nemcsak azért, mert egyes részei hiányoznak, hanem azért is, mert végső soron a vitatkozó felek nem győzték meg egymást. Vélhetően ez magyarázza, hogy Frege a párbeszédhez illesztett függelékben összegzi és fejt ki még egyszer az érvelését.

Frege itt a létezés mibenlétéről Pünjerrrel folytatott vita lényegi kérdését abban a kérdésben jelöli meg, hogy vajon az „*Ez az asztal létezik.*” és a „*Vannak asztalok.*” kijelentések esetében az első mondatban szereplő 'létezik' kifejezés ugyanabban az értelemben szerepel-e (ugyanaz-e a jelentése), mint a másik mondatban szereplő 'vannak' kifejezés? Pünjer felfogása szerint a két mondat lényegileg ugyanazzal a jelentéssel bír. Pünjer szerint a „*Vannak emberek.*” mondat ugyanazt jelenti, mint „*A létezők között van néhány ember.*” vagy a „*A létezők egy része ember.*”, illetőleg a „*Néhány létező ember.*” mondatok.” [1; 69] Pünjer felfogása szerint a 'létező' kifejezés helyett használható a 'tapasztalható' kifejezés is. Frege állítása az, hogy a „*Ha azonban a „Leo Sachse van.” [„Leo Sachse ist.”] <mondat> magától értetődő, úgy a „van” [„ist”] nem lehet ugyanolyan tartalmú, mint a „vannak” kifejezés a „Vannak emberek.” mondatban, mert ez nem valami magától értetődőt mond. Ha most Ön a „Vannak emberek.” <kijelentést> „Léteznek emberek.” vagy „A létezők között van néhány ember.” <formában> is kifejezi, úgy a kijelentés tartalma nem lehet a „létezni” vagy a „lenni” <kifejezésekben>.” [1 ; 69] Frege ezt a következőképpen bizonyítja. Azt állítja, hogy a 'létezni' kifejezés helyett, a szóban forgó kijelentésekben az „*önmagával azonos*” kifejezés is*

alkalmazható. Érvelésének lényege az, hogy az 'önmagával azonos' kifejezés éppen úgy nem bővíti ismereteinket arról a dolgról, amelyről ez az állítás kijelentésre kerül, mint a létezőkijelentés esetében. A másik közös vonás a két kifejezés között az, hogy két kifejezést tartalmazó kijelentés egyike sem tagadható. Mindkét kijelentésre igaz az, hogy a logikai alanyt nem sorolja semmilyen osztályba, azaz a kijelentés állítmánya nem osztályozó. „Éppen úgy, ahogy állítható, hogy az „Ez az asztal létezik.” és az „Asztalok léteznek.” mondatokban a „létezni” <kifejezés> ugyanazt jelenti, úgy mondható az is, hogy az „Ez az asztal önmagával azonos.” és az „Az asztalok önmagukkal azonosak.” mondatokban az „önmagával azonos” predikátum ugyanazzal az értelemmel bír. Csak akkor azt is el kell ismerni, hogy az „Ez az asztal létezik.” és az „Ez az asztal önmagával azonos.” ítéletek teljességgel maguktól értetődőek, azaz hogy bennük erről az asztalokról tényleges tartalom nem kerül kimondásra.” [1 ; 70]

Kérdésként vetődik azonban fel, hogy ha az „Emberek léteznek.” kijelentésnek a tartalma nem a 'létezni' kifejezésben van, akkor hol van, a kijelentés mely részében van jelen? Frege azt válaszolja, hogy az ítélet, nevezetesen a partikuláris ítélet formájában. Azt állítja, hogy minden partikuláris ítélet egzisztenciakijelentés, amely a 'vannak' formára alakítható. A séma egyszerű. A „Néhány test könnyű.” kijelentés minden további nélkül átalakítható a „Vannak könnyű testek.” alakra, anélkül, hogy a kijelentés nyelvi és logikai tartalma a legcsekélyebb mértékben is változna, módosulna. Frege azt állítja, hogy a 'néhány' stb. logikai szó, amelynek az adott összefüggésen, azaz a kijelentés adta összefüggésen kívül nincs értelme. E szavak csak a mondat összefüggésében bírnak értelemmel. Funkciójuk az, hogy bizonyos fogalmakat vonatkozásba hozzanak, egészen pontosan, hogy az adott fogalmak terjedelmi viszonyai között fejezzenek ki összefüggést. A partikuláris ítéletekben mindig két fogalom szerepel, s ezek között létesít kapcsolatot a 'néhány' kifejezés, mint logikai funkcióval bíró szó. Frege a 'vannak' típusú egzisztenciakijelentések partikuláris ítéletté alakítására is ad megoldást. A visszafelé alakítás már jóval nehezebb. A visszaalakítás feltételezi, hogy az adott fogalomnak legalább két jegyét ismerjük. A „Vannak nyírfák.” kijelentés ennek megfelelően a „Néhány fa nyírfa.” alakú partikuláris ítéletté alakítható. Itt a két jegy a „nyír” és a „fa” volt. A „Vannak tevék.” például a „Néhány állat teve.” alakra hozható, ekkor a két fogalom, amely között viszonyt létesít a 'néhány' logikai szó az 'állat' és a 'teve' fogalma. Az átalakítás sémájából látható, hogy a partikuláris ítéletben szereplő egyik fogalom mindig fölérendeltje a másiknak. Mi a helyzet abban az esetben, ha olyan fogalmat kell keresni, amely minden más fogalomnak fölérendeltje? Erről a következőket mondja Frege: „Ha az ember mindezt egész általánosságban akarja csinálni, akkor egy olyan fogalmat kell keresni, amely

minden fogalomnak fölérendelt. Egy ilyen fogalom, amelynek terjedelme korlátlan, amennyiben azt <egyáltalán> fogalomnak akarja nevezni, már semmilyen tartalommal nem bír; mert minden tartalom csak a fogalom terjedelmének korlátozásában áll. Ilyen fogalomként lehetne az „önmagával azonos” <fogalmát> választani, és ennyiben azt lehetne mondani, hogy a „Vannak emberek.” ugyanaz, mint a „Vannak önmagukkal azonos emberek.”, vagy a „Néhány ember önmagával azonos.”, vagy „Néhány önmagával azonos <dolog> ember.”” [1 ; 71]

Frege a kopulát „tartalom nélküli fogalom”-nak nevezi. Példaként „Az ég (van) kék.” kijelentést hozza fel. A kijelentés tartalmát a 'kék' szóban jelöli meg, ha ezt leválasztjuk az adott kijelentésről, akkor tartalom nélküli kifejezés adódik: „Az ég.” Ilyen módon lehet Frege szerint a „létező” tartalom nélküli, végtelen terjedelmű quasifogalmához jutni. Ezen gondolatból vonja le a következtetést: „Azt lehet tehát mondani: emberek = létező emberek; A „Vannak emberek.” ugyanaz, mint „Néhány <dolog> ember.” vagy „Néhány létező ember.” A kijelentés tulajdonképpen tartalma itt nem a „létező” szóban foglaltatik, hanem a partikuláris ítélet formájában. A „létező” szó a nyelv zavarodottságának a terméke [Verlegenheitsschöpfung], hogy felhasználhassa a partikuláris ítélet formáját. Ha a filozófusok az „abszolút létről” beszélnek, úgy az tulajdonképpen a kopula istenítése.” [1; 71]

Frege Pünjerrel szembeni döntő érve annak felmutatásán alapszik, hogy lehetetlenség — értsd: logikai ellentmondáshoz vezet, — a tapasztalhatóságot nem magától értetődő kijelentésként felfogni, ugyanakkor ragaszkodni a tapasztalhatóság tagadásának lehetetlenségéhez. A magától értetődő kijelentés alatt olyan kijelentés értendő, amely minden esetben igaz, amely nem tagadható a logika törvényeinek megsértése nélkül. Ez egyben persze azt is jelenti, hogy a magától értetődő kijelentések nem ismeretbővítő kijelentések, azaz semmit sem tesznek hozzá azon alany ismeretéhez, amelyről kimondásra kerülnek. Pünjer gondolatmenetének a lényege az, hogy Pünjer szerint a tapasztalhatóság kijelentése tartalommal bíró kijelentés. A tapasztalhatóságot állító kijelentések tartalma Pünjer szerint az alábbiakban formulázható: az a kijelentés, hogy „'A' tapasztalható.” annyit jelent, hogy az 'A'-ról való képzet nem a tudat önálló terméke, valamiféle hallucináció, nem a tudat saját alkotása, hanem e képzet az énnak 'A' általi affekciójaként jött létre. Azaz másképpen fogalmazva, az 'A'-ról való képzetnek van tárgya, s ez a tárgy, maga az 'A' objektum. Frege már korábban bebizonyította, hogy a „'B' képzet tárgya tapasztalható.” mondat tagadásának van értelme. A tapasztalhatóságot állító kijelentések tényleges alanya ugyanis a képzet, s nem maga a tárgy. Lehetséges, hogy valamely tudati képzet nem az én valamely tárgy általi affekciója alapján jött létre, hanem az a

tudat saját terméke. Azaz nincs mögötte tárgy, amely afficiálta volna a tudatot. Ennek a helyzetnek a leírására azt kell kijelenteni, hogy az adott 'A' képzet tárgya nem tapasztalható, vagyis hogy nincs ilyen tárgy. Ez a kijelentés nyelvi és logikai szempontból egyenértékű (azonos jelentésű) az „'A' képzet tárgya tapasztalható.” kijelentés tagadásával. A konklúzió egyértelmű és világos: van értelme (azaz tartalommal bír) a tapasztalhatóság tagadása. E gondolatmenetnek következménye, hogy a „tapasztalható” fogalma csak azáltal nyer tartalmat, ha terjedelme korlátozásra kerül. Valójában — mondja Frege — ilyen módon minden tárgy két osztályba sorolt: a tapasztalat tárgyainak osztályába és a képzet tárgyainak osztályába. Ez azt jelenti, hogy nem minden tárgy esik a tapasztalat tárgyainak körébe (fogalma alá). Másképpen fogalmazva nem minden fogalom alárendeltje a 'tapasztalható' fogalmának.

Pünjer maga is elismeri, hogy vannak a képzetnek olyan tárgyai, amelyek nem tapasztalhatóak. Végző soron tehát Pünjer is kénytelen tudomásul venni, hogy:

- (1) vannak a képzetnek olyan tárgyai, amelyek az én affekciója által jöttek létre,

és

- (2) vannak a képzetnek olyan tárgyai, amelyek nem az én affekciója által jöttek létre.

E két premisszából adódik az ellentmondást magában hordozó következtetés:

Vannak a képzetnek olyan tárgyai, amelyek nem tapasztalhatóak.

Ha most Pünjer felfogásának megfelelően a tapasztalhatóságot a létezéssel azonosítjuk, akkor a kijelentés a következő alakot ölti:

Vannak a képzetnek olyan tárgyai, amelyek nem léteznek.

A kijelentés önmagában adja annak az állításnak a cáfolatát, amelyet Pünjer magáénak vall, miszerint a 'vannak' kifejezés ugyanabban az értelemben használt, mint a 'létezni' kifejezés. Amennyiben ugyanis a 'vannak' = 'létezni' azonosság fennáll, úgy nyilvánvaló logikai ellentmondás adódik:

Léteznek a képzetnek olyan tárgyai, amelyek nem léteznek.

Frege ezt a következőképpen összegzi: „*Vannak a képzeletnek olyan tárgyai, amely tárgyak nem tapasztalhatóak. Ez egy ellentmondás, mihelyt, a „vannak” kifejezés a létezés ugyanazon formájának kifejezésére szolgál, mint amely a „tapasztalható” szóban gyökerezik.*” [1 ; 73]

Frege ezt követően megvilágítja a probléma mibenlétét: „*Ha a „lenni” szónak olyan értelmet akarunk adni, hogy az „A van.” mondat ne legyen magától értetődő és felesleges, arra kényszerülünk, hogy elismerjük, az „A van.” mondat tagadása azon feltétel mellett lehetséges, hogy vannak alanyok, amelyekről a létet el kell vitatni. Ekkor azonban a „lét” fogalma többé nem lesz általánosan alkalmas arra, hogy a „vannak” kifejezés magyarázatául szolgáljon, olyan módon, hogy a „Vannak B-k.” <mondat> azonos jelentésű a „Néhány létező a B fogalma alá esik.” <mondattal>; mert ha ezt a magyarázatot a „Vannak alanyok, amelyekről a létet el kell vitatni.” mondatra alkalmazzuk, akkor a „Néhány létező a nemlétező fogalma alá esik.” vagy „Néhány létező nincs (nem van.) <kijelentéshez> jutunk. Ezt semmiképpen sem úszhatjuk meg, mihelyt a lenni fogalmának bármilyen tartalmat, legyen ez <például> a lenni <tartalma>, adni akarunk. Éppenséggel szükséges, ha a „Vannak B-k.” <mondat> azonos jelentésű a „Néhány létező B”. <mondattal>, hogy a lét alatt valami teljesen magától értetődő értsünk.*” [1 ;73]

A probléma lényege, ahogy arra a következő bekezdésben utal is, abban a kérdésben rejlik, hogy mi (mekkora?) a létezésfogalom terjedelme. A „*Néhány ember létezik.*” mondat a korábbiakban bemutatottak szerint átalakítható a „*Néhány létező ember.*” alakú kijelentéssé. Ez a 'létezni' kifejezést tartalmazó kijelentés akkor és csak akkor azonos jelentésű a „*Vannak emberek.*” mondattal, ha a 'létező' fogalma az 'ember' fogalma felé rendelt. Amennyiben a két kijelentés azonos jelentésű, úgy a 'létező' fogalma minden fogalomnak felérendeltje. Ez viszont — érvel Frege — csak úgy lehetséges, hogy a 'létezni' szó teljesen magától értetődőt jelent, vagyis mindenre igaz. Ebből vonja le a következtetést ismételten: „*A „vannak” szóval kifejezett létezés nem a „létezik” szóban, hanem a partikuláris ítélet formájában foglaltatik. A „Néhány ember német.” mondat éppen olyan joggal egzisztenciakijelentés, mint a „Néhány ember létezik.” <mondat>. Mihelyt azonban a „létezni” szónak tartalmat akarunk adni, ami egy <individuumról> való kijelentés, ez a tartalom egy fogalom jegyvé is tehető, ami alá az egyes esik, amiről a létezés kijelentésre kerül.*” [1 ; 74] Frege már itt felismeri világosan, hogy a „*Vannak emberek.*” kijelentésben minden látszat ellenére nem individuumokról van szó, hanem az ember fogalmáról van szó.

A toldalékrész befejező gondolataiban Frege a nyelvi szerkezet és a logikai szerkezet különbözőségét említi, azt, hogy a nyelv sok esetben elrejti a gondolatok igazi logikai szerkezetét. Művére, a *Begriffsschrift*-re utal, amelyet alkalmas eszköznek lát a gondolatok valós logikai szerkezetének feltárására.

3. Pünjer és Frege létezésfelfogása

A „*Dialog mit Pünjer über Existenz*” című párbeszéd és az ahhoz Frege által kapcsolt toldalék végső soron arra a kérdésre keresi a választ, hogy mit állítanak azok kijelentések, amelyekben a ’létezik’, [*existiert*] vagy ezzel azonos jelentésben a ’tapasztalható’ [*ist erfahrbar*] kifejezés, illetve a ’vannak’ [*es gibt*] kifejezés szerepel. A vizsgált középponti kérdés tehát az, hogy mit jelentenek ki az olyan mondatok, mint például a „*Leó Sachse létezik.*”, az „*Ez az asztal létezik.*”, illetve a „*Vannak asztalok.*”?

A dialógusban a vitatkozó partnerek által felvetett gondolatok, illetve a kifejtett érvelések több gondolatkör köré kapcsolódnak, nincsen szó tehát egy egyenes vonalú gondolatmenetről, probléma tárgyalásról. Frege több alkalommal kísérletet tesz arra, hogy a vitát szűk mederben tartva egyetlen, vagy néhány lényegi kérdésre szűkítve bizonyítsa be vitapartnere érvelésének tarthatatlanságát. Ez valójában nem jár sikerrel, feltehetően ezért is érezte Frege szükségesnek, hogy a toldalékként szereplő — vélhetőleg később megírt — részben még egyszer egzakt módon rögzítse a vita tulajdonképpeni tárgyát, a vitatkozó partnerek álláspontját, s érvelésének, bizonyításának gondolatmenetét. A meglehetősen bonyolult, pontosabban szerteágazó érvelések lényege — egészen pontosan a vitás kérdések — alapvetően három problémakör köré csoportosítva összegezhetők az egyszerűbb áttekintés érdekében (Vö.: [4 ; 21-28]).

1. Kérdésként vetődik fel, hogy az olyan mondatokban, mint például a „*Leó Sachse létezik.*”, mi a mondat tényleges, azaz logikai alánya? Nem vitás, hogy formailag, nyelvtanilag a kérdéses kijelentés alánya a ’létezik’ kifejezés. Amennyiben azonban a ’létezik’ kifejezés a kijelentés tényleges, azaz logikai alánya is, úgy a ’létezik’ predikátum itt elsőrendű egyargumentumú predikátumként, vagyis tulajdonságot képviselő predikátumként szerepel. Frege felveti a kérdést, hogy az ilyen kijelentések nem magától értetődő kijelentések-é? Magától értetődő kijelentések alatt olyan kijelentések értendők, amelyek esetében a logikai alanyként szereplő predikátum, — jelen esetben a ’létezik’, illetve az ezzel azonos értelemben használt ’tapasztalható’ predikátum — argumentumába tetszőleges individuális objektumot jelölő

individuumnevet helyettesítve igaz kijelentés adódik. Azaz magától értetődőek azok a kijelentések, amelyek nem vehetnek fel „HAMIS” igazságértéket. Ez másképpen fogalmazva azt jelenti, hogy a szóban forgó predikátum képviselte tulajdonság minden individuális objektumot megilleti, azaz ebben az értelemben e tulajdonság nem osztályozó tulajdonságként szerepel, nem sorolja az individuális objektumokat valamely részhalmazába a tárgyalási univerzumnak. Az adott predikátum igazságtartománya ennek megfelelően maga a teljes tárgyalási univerzum.

2. A vita során tárgyalt másik fő kérdés az a kérdés, hogy vajon a *'létezik'* (*'existiert'*) kifejezés, például a „*Leó Sachse létezik.*” kijelentésben ugyanazt fejezi-e ki, ugyanolyan értelemben használt-e, mint a „*Vannak emberek.*” kijelentésben a *'vannak'* kifejezés? Ez a kérdés tehát arra irányul, hogy a két kifejezés azonos értelmű-é, azonos-e a két kifejezés nyelvtani és logikai szerepe?
3. Míg az előző kérdés a két kifejezés (a *'létezik'* és a *'vannak'* kifejezések) azonos jelentésére irányult, addig a vita során felmerült harmadik fő kérdés abban összegezhető, hogy mit állítunk, mit jelentünk ki akkor, ha a *'létezik'*, vagy a *'vannak'* kifejezést használjuk. Mi a létezési kijelentések tartalma? Mit fejeznek ki ezek egyáltalán?

Frege álláspontja a felvetett kérdésben az alábbiakban összegezhető. Az első kérdésben Frege azon az állásponton van, hogy amennyiben a kérdéses mondatban a *'létezik'* kifejezés logikai predikátumként szerepel, úgy az a mondat magától értetődő, azaz ebben az esetben a tulajdonságot képviselő *'létezik'* predikátum igazságtartománya a tárgyalási univerzummal azonos, ez a tulajdonság minden lehetséges individuális objektumnak a sajátja. A második kérdésben feltett kérdésre Frege tagadólag válaszol, azaz véleménye szerint a két kifejezés a példaként említett kijelentésekben nem azonos értelemben, nem azonos jelentéssel használt. Végül a harmadik kérdést illetően Frege azt az álláspontot fejt ki, miszerint a „*Vannak emberek.*” mondat ugyanazt jelenti, mint a „*Néhány ember önmagával azonos.*” Frege szerint a „*Leó Sachse létezik.*” kijelentés tartalma nem a *'létezik'* [*'existiert'*] kifejezésben van, hanem a partikuláris ítélet formájában van, mivel ez a kijelentés ugyanazt jelenti, mint a „*Néhány létező ember.*” kijelentés.

Frege felfogásával szemben Pünjer azt vallja, hogy a „*Leó Sachse létezik.*” mondatban a *'létezik'* kifejezés nemcsak a grammatikai, hanem a logikai alanyként is funkcionál. Pünjer felfogása szerint a vita tárgyát képező

kijelentésekben a 'létezik' predikátum elsőrendű, egyargumentumú, és mint ilyen, individuális objektumok tulajdonságát képviselő predikátum. Pünjer azonban a szóban forgó kijelentést nem tartja magától értetődőnek, s ebből következően felfogása szerint az ilyen ítéletek ismeretbővítő kijelentések, hiszen előfordulhat, hogy bizonyos esetekben „HAMIS” igazságértékkel bírnak. A második fő vitakérdésben Pünjer azon az állásponton van, hogy a 'vannak' kifejezés ugyanolyan jelentéssel bír, azaz ugyanolyan értelemben használt, ugyanazzal a logikai funkcióval bír, mint a 'létezik' kifejezés. Pünjer szerint az „Ez az asztal létezik.” mondatban logikai értelemben ugyanannak az állításáról van szó, mint a „Vannak asztalok.” kijelentésben. Frege, — amint erre a korábbiakban utaltunk — tagadja ezt. Abban viszont egyetértenek, hogy a „Leó Sachse létezik.” mondat ugyanazt fejezi ki, mint „A létezők egyike Leó Sachse.”

Milyen megfontolásokon nyugszik Pünjer álláspontja? Pünjer mindenekelőtt különbséget tesz a képzetek két fajtája között. A tudati képzetek egy része valós tárgyak által „afficiált” képzet, olyan képzet, amelynek tapasztalható tárgya van, amely tapasztalható, azaz létező tárgy által keltett, ami „mögött” létező tárgy van. A tudat képzeteinek másik részét az jellemzi, hogy ezek nem a tapasztalat tárgyai által „afficiáltak”, azaz ezek a képzetek nem valós tárgyak által jöttek létre a tudatban. Nem nehéz felismerni Pünjer gondolatmenetében a „conceptus dati” és a „conceptus factii” közötti tradicionális megkülönböztetést. Pünjer terminológiája, — pontosabban a dialógusban használt terminológia — szerint a tárgyak ilyen módon két osztályba soroltak: a tapasztalat tárgyainak és a képzetek tárgyainak osztályába. A megkülönböztetés azon alapszik, hogy a tudati képzeteknek mindig van tárgya. A tapasztalat tárgyának a képzet azon tárgyai tekintettek, amelyek visszavezethetők a tapasztalatra, míg a képzet tárgyának azok nevezettek, amelyek esetében ez a helyzet nem áll fenn, amely képzettárgyak ilyen módon magának a tudatnak a „termékei”, „alkotásai”. Igen lényeges az a kiinduló megfontolás Pünjer részéről, hogy minden képzetnek van tárgya, amelyik szükségszerűen a két előbbieken említett osztály egyikébe, de csakis az egyikébe beletartozik. Pünjer e felfogásából következően tehát elismeri, hogy vannak a tudatnak olyan tárgyai, azaz a tudati képzeteknek vannak olyan tárgyai, amelyek nem a tapasztalat tárgyai, amelyek nem vezethetők vissza a tapasztalatra. Ebből következően „Az α tárgy létezik.” kijelentés nem magától értetődő kijelentés. Ez annak alapján látható be, hogy „Az α tárgy létezik.” kijelentés Pünjer szerint azt jelenti, hogy az α tárgy képzetének a tapasztalatban megfelel maga az α tárgy. Az α tárgy a tapasztalat tárgya, vagyis képzete visszavezethető a tapasztalatra. Ebből következően a „tapasztalat tárgyainak” a fogalma, vagy másképpen nevezve a „létező tárgyak” fogalma terjedelmét tekintve nem azonos a tárgyalási univerzummal, „nem fedi azt le” teljes egészében, hiszen — az előbbieken szerint — vannak olyan tárgyak,

amelyek nem a tapasztalat tárgyai. Ez Pünjer érvelése. Világos továbbá az is, hogy Pünjer felfogása szerint, — jóllehet ezt ő maga a vita során explicit módon nem jelenti ki, — a *képzet tárgya* fogalma az a fogalom, amelynek terjedelme azonos a tárgyalási univerzum terjedelmével. A *képzet tárgya* fogalomnak alárendeltje a '*tapasztalat tárgya* fogalom' és a '*nem a tapasztalat tárgya* fogalom'. E két fogalom terjedelme együttesen alkotja a *képzet tárgya* fogalom terjedelmét, azaz a tárgyalási univerzumot. Pünjer gondolatmenete első közelítésben konzisztensnek tűnik. Ellentmondásossá azon a kijelentése miatt válik, miszerint a tapasztalhatóság nem tagadható. Pünjer a dialógus 10. pontjában jelenti ki ezt. Az eddigiekből egyértelműen következik ugyanis, hogy van értelme azt mondani: „Az „A” tárgy képzetének nem felel meg a tapasztalat valamely tárgya.” („Az „A” tárgy képzetének megfelelő tárgy nem a tapasztalat tárgya.” $\equiv$ „Az „A” tárgy képzetének megfelelő tárgy nem tapasztalható.” $\equiv$ „Az „A” tárgy képzetének megfelelő tárgy nem létezik.”). Modern logikai terminológiával ez úgy fejezhető ki, hogy Pünjer szerint nem lehetséges az individuális egzisztenciakijelentések tagadása.

A második kérdést illetően Pünjer szerint az „*Vannak emberek.*” kijelentés úgy értendő, mint a „*Néhány létező ember.*” kijelentés, ami egyben ekvivalens a „*Néhány ember létezik.*” kijelentéssel. Pünjer álláspontja tehát az, hogy a '*létezik*' kifejezés ugyanabban az értelemben használt, ugyanazt a logikai szerepet tölti be az adott kijelentésben, mint az '*vannak*' kifejezés.

Végül a harmadik alapkérdést illetően Pünjer azon a felfogáson van, hogy a „*Leó Sachse létezik.*” mondat azt fejezi ki, hogy Leó Sachse képzete az ének (a tudatnak) a Leó Sachse tárgy általi affekcióján alapul. Leó Sachse, mint individuális objektum ennek megfelelően a tapasztalat tárgya. A „*Vannak emberek.*” azt fejezi ki, hogy van néhány ilyen tárgy.

Mindezek után célszerű részletesen megvizsgálni Frege érvelését, azt a módot, ahogyan a Pünjer féle gondolatmenet belső ellentmondásosságára rámutat.

Frege Pünjerrel szemben a következőképpen érvel. Abban az esetben, amennyiben a „*Leó Sachse létezik.*” kijelentésben a Leó Sachse névvel jelölt individuális objektum (személy) a kijelentés tényleges, azaz logikai alánya (mint a tapasztalat tárgya), úgy a szóban forgó kijelentés nem magától értetődő, s ebből következően a '*létezik*' predikátum terjedelme nem a tárgyalási univerzum. Ez szükségszerűen maga után vonja, hogy vannak (de legalább is lehetnek) olyan tárgyak a tárgyalási univerzumon belül, amelyek nem a tapasztalat tárgyai.

Vannak tehát olyan tárgyak, amelyek nem a tapasztalat tárgyai, azaz, amelyek nem tapasztalhatóak.

Amennyiben Pünjer álláspontját elfogadjuk, úgy a 'léteznek' ugyanazt fejezi ki mint a 'tapasztalat tárgya', a 'tapasztalható' kifejezés, és teljességgel azonos értelemben használt, mint a 'vannak' kifejezés. Ekkor viszont az előző kijelentés a

Vannak tehát olyan tárgyak, amelyek nem léteznek.

alakot ölti, majd a 'vannak' $\equiv$ 'léteznek' helyettesítéssel a logikai ellentmondást nyilvánvalóvá tevő

Léteznek tehát olyan tárgyak, amelyek nem léteznek.

formát ölti. Ez az utóbbi kijelentés nyilvánvaló logikai ellentmondást testesít meg.

Lényeges még egyszer annak pontos rögzítése, hogy milyen premisszák mellett lépett fel a bemutatott paradoxon. A premisszák a következők voltak:

1. A 'létezés' elsőrendű, egyargumentumú, tehát individuális objektumok tulajdonságát kifejező predikátum;
2. Az egzisztenciakijelentések nem magától értetődő kijelentések, azaz lehetséges, hogy „HAMIS” igazságértékkel bírjanak, azaz lehetséges a szinguláris egzisztenciakijelentések tagadása;
3. A 'vannak' kifejezés nyelvi és logikai szempontból ekvivalens módon használt a 'létezni' kifejezéssel;
4. A 'vannak' kifejezést tartalmazó kijelentések ekvivalens módon átalakíthatók partikuláris ítéletekké.

Frege további érvelésében más módon is bizonyítja Pünjer álláspontjának paradoxonhoz vezető voltát. Kijelenti, hogy minden „Néhány F [van] G .” alakú (szerkezetű) partikuláris ítélet ekvivalens módon átalakítható „Vannak H -k.” formára, továbbá, hogy minden partikuláris ítélet egzisztenciakijelentés, valamint, hogy a „Néhány *test könnyű*.” kijelentés azonos értelmű a „Vannak *könnyű testek*.” kijelentéssel. A lényeg azon van, hogy a 'H' tulajdonság az 'F' és a 'G' tulajdonságok konjunkciójaként értelmezhető. Frege következőképpen bizonyítja Pünjer nézeteinek tarthatatlanságát. A „Vannak F -ek.” kijelentés átalakítható ekvivalens módon a „Néhány *létező F*.”, illetve a „Néhány F *létezik*.” alakra. Frege itt mutat rá arra, hogy ha a létezők ezzel a tulajdonsággal

bírnak, akkor a létezők terjedelme a tárgyalási univerzum terjedelmével azonos. Ebből következően a „*Leó Sachse létezik.*” kijelentés nem vehet fel „HAMIS” igazságértéket, azaz ez a kijelentés (az ilyen kijelentés) magától értetődő. Amennyiben a létezők fogalmának a terjedelme nem a tárgyalási univerzummal azonos, úgy értelmes a „*Vannak nemlétezők.*” mondat. Ekkor azonban a ’*vannak*’ és a ’*léteznek*’ kifejezések feltételezett azonos jelentéséből következően a „*Néhány létező nemlétező.*” kijelentés adódik, ami nyilvánvaló logikai paradoxon.

Mіндеzekből magától értetődően következik, hogy amennyiben a ’*létezik*’ predikátum terjedelme a tárgyalási univerzummal egybeesik, úgy a tárgyalási univerzum minden lehetséges individuális objektumára vonatkozóan igaz az, hogy e predikátum terjedelmébe esik, azaz minden individuális objektumra nézve igaz az, hogy létezik. Ez azt jelenti, hogy a bármely „F” tulajdonságra nézve igaz, hogy „*Vannak F-ek.*”, akkor és csak akkor, ha „*Néhány létező F.*” A kijelentés bizonyítása egyszerű. Mivel minden x -re nézve igaz, hogy létezik, ezért az „*Az x (van) F.*” kijelentés tulajdonképpen konjunkcióként értendő, méghozzá „*Az x létezik és az x (van) F.*”, ami azt jelenti, hogy „*Az x egy létező F.*” A „*Vannak F-ek.*” tehát ekvivalens a „*Vannak létező F-ek.*”, ez utóbbi pedig ugyanazt jelenti, mint a „*Néhány létező F.*”

Frege bizonyítása alapján valamely tetszőlegesen interpretált nyelvben minden „E” predikátumra nézve igaz, hogy

$$\forall E. \{ [\forall F. (\exists x. F(x) \equiv (\exists x. [E(x) \& F(x)]) \equiv \forall x. E(x)) \}$$

A fenti formula azt fejezi ki, hogy minden „F” predikátumra nézve igaz, hogy a

„*Vannak F-ek.*” ekvivalens a „*Néhány E [van] F.*” kijelentéssel, akkor és csak akkor, ha az „E” predikátum terjedelme a tárgyalási univerzum.”

Az eddigi bemutatottak alapján látható, hogy a létezéspredikátum felfogható elsőrendű, egyargumentumú predikátumként, ez önmagában még nem vezet logikai paradoxonhoz. Ebben az esetben természetesen — szükségszerűen — a létezési kijelentések magától értetődő kijelentések. A logikai ellentmondást a két állítás konjunkciójából ered. Mégpedig azon állítások logikai összekapcsolásából, miszerint

(1) a létezéspredikátum elsőrendű predikátum

és

(2) a létezési kijelentések nem magától értetődő kijelentések.

A magától értetődő kijelentések — esetünkben a magától értetődő szinguláris egzisztenciakijelentések — a létezéspredikátum argumentumában szereplő minden lehetséges individuális objektumra nézve „IGAZ” igazságértéket vesznek fel, azaz a későbbi fregei felfogásnak megfelelően van jelöljük. A párbeszéd bizonyos részeiben — nevezetesen a 10., 11. valamint a 33. pontban — Frege arra utal, hogy a szinguláris negatív egzisztenciakijelentések nem bírnak jelentéssel ($\equiv$ értelmetlenek). Lehetséges azonban, hogy a kijelentés inkább úgy értendő, hogy a szinguláris negatív egzisztenciakijelentések esetében az argumentumban szereplő individuumnévnek nincs jelölete.

A fregei felfogás rekonstruálásakor szem előtt kell tartanunk, hogy a párbeszéd s a toldalék keletkezésének idején Frege még nem alakította ki a jelentés és a jelöllet megkülönböztetésével kapcsolatos nézeteit. Ez a korszakalkotó felismerés későbbi idősakra tehető.

Amennyiben a létezéspredikátum — Pünjer felfogásával egyezően — elsörendű, tehát individuális objektumok tulajdonságát képviselő predikátum, úgy a „*Leó Sachse létezik.*” mondat a következőképpen interpretálható:

(1) „*A 'Leó Sachse' individuumnévnek van jelölete.*”,

vagy ezzel ekvivalens módon

(2) „*Egy és csakis egy individuális objektum van, amelyet a 'Leó Sachse' név jelöl.*”

A két interpretáció lényegileg különbözik egymástól, amennyiben az első interpretáció esetében nem magáról az individuális objektumról (magáról Leó Sachseról) szól a kijelentés, hanem a '*Leó Sachse*' név a kijelentés tényleges és logikai alanya. A tárgyiság elve értelmében ez a kijelentés metanyelvi kijelentésként értelmezhető. A második kijelentés esetében magáról az individuális objektumról van szó. Ezt még jobban kiemeli, ha a második kijelentést a következő módon fogalmazzuk meg: „*Egy és csakis egy individuális objektum van, amely a 'Leó Sachse' individuumnévvel jelölt.*”

A kérdéses mondat tárgynyelvi és metanyelvi interpretációja között szoros összefüggés van. Amennyiben fenntartjuk azt, hogy a létezéspredikátum

---

elsőrendű predikátum (1) és (ugyanakkor) a szinguláris egzisztenciakijelentések nem magától értetődő kijelentések (2), akkor ez csak olyan módon lehetséges, hogy a „*Leó Sachse létezik.*” kijelentés — tárgynyelvi kijelentésként felfogva — „IGAZ” igazságértékkel bír, ha a '*Leó Sachse*' individuumnévnek van jelölete, és „IGAZSÁGÉRTÉK NÉLKÜLI” a kijelentés ellenkező esetben. Abban az esetben, ha a tárgynyelvi kijelentés „IGAZ” igazságértékkel bír, akkor a metanyelvi kijelentés is „IGAZ” igazságértékkel bír, hiszen ekkor az eredeti kijelentésben szereplő individuumnévnek van jelölete. A metanyelvi értelmezés szerint a szóban forgó kijelentés felvehet „HAMIS” igazságértéket, abban az esetben, ha a '*Leó Sachse*' individuumnévnek nincs faktuális értéke, azaz nincs jelölete. Ebben az esetben a tárgynyelvi értelmezés szerinti kijelentés „IGAZSÁGÉRTÉK NÉLKÜLI”, míg a metanyelvi interpretáció szerint „HAMIS” igazságértékkel bír. A tárgynyelvi értelmezésben tehát a kérdéses kijelentés vagy „IGAZ”, vagy „IGAZSÁGÉRTÉK NÉLKÜLI” lehet, míg a metanyelvi értelmezés szerinti kijelentés bírhat az „IGAZ” vagy a „HAMIS” igazságértékkel egyaránt.

FÜGGELÉK

FRIEDRICH LUDWIG GOTTLOB FREGE: DIALOG MIT PÜNJER ÜBER EXISTENZ

Fordította: Dr. Fazekas András István

A fordítás alapjául a

FRIEDRICH LUDWIG GOTTLOB FREGE

Dialog mit Pünjer über Existenz

In: Frege, Gottlob: Nachgelassene Schriften und Wissenschaftlicher Briefwechsel ; Erster Band: Nachgelassene Schriften;

Unter Mitwirkung von Gottfried Gabriel und Walburga Rödding, bearbeitet, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Hans Hermes, Friderich Kambartel und Friedrich Kaulbach;

Herausgegeben von Hans Hermes, Friderich Kambartel und Friedrich Kaulbach; Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1969, p.60 – 75.

kiadás szolgált.

1. A párbeszéd

[Párbeszéd Pünjerrrel a létezésről]¹
[1884 előtt]

[I. A párbeszéd]

1.Pünjer: „Néhány dolog^a nem bír a repülés jegyével^b de mégis a „madár” fogalma alá tartozik. Azonos jelentésű-e ez azzal, hogy „az alatt, ami *van*, van néhány dolog, ami nem bír a repülés jegyével, de mégis a „madár” fogalma alá esik”?

2.Frege: Mit jelent az, hogy *van*?

3.P.: Valami tapasztalható (számunkra).

4.Fr.: Nem felesleges-e a tapasztalhatóságot valamiről kijelenteni?

5.P.: Nem, mert megvan az a képességünk, hogy a tapasztalatból vett képzetek szabad átalakításával képzeteket alkossunk magunknak, amelyeknek semmi tapasztalható nem dolog felel meg.

6.Fr.: Az „'A' valami tapasztalható dolog.” mondatban a nem nyelvtani, azaz a tényleges alany vajon az 'A', vagy az 'A'-ről való képzet?

7.P.: 'A'.

Megjegyzés [DFA12]:
= sachliches Subjekt = tényleges (logikai)
alany

---

¹ A párbeszédben partnerként szereplő Pünjer esetében Bernhard Pünjerről (1850-1885), egy protestáns teológusról van szó, aki 1880 óta Jénában professzorként működött. (Művei: *Die Religionslehre Kants* (1874), *De M. Servatii doctrina* (1876), *Geschichte der christlichen Religionsphilosophie seit der Reformation* (1880f.), *Grundriss der Religionsphilosophie* (1886), *Religionsphilosophie auf modern wissenschaftlicher Grundlage* (1886), a *Theologisches Jahresbericht* kiadása (1879), valamint *F. Schleiermacher: Reden über die Religion* c. művének kritikai kiadása fűződik nevéhez.) A 84. számú részhez csatlakozó zárójeles megjegyzésből, de Pünjer megnyilatkozásának stílusából is az derül ki nagy bizonyossággal, hogy az I. rész esetében egy olyan párbeszéd jegyzőkönyvéről van szó, amely valóban lezajlott. A II. rész kézírata a párbeszédhez írt utóirattal együtt Frege hagyatékában egy borítékban volt található, ahogy az a megmaradt másolatokra való utalásokból kiderül. Az első rész befejező szakaszával való átfedések azt sejtetik, hogy itt Fregenek az I. részhez utólag illesztett megfontolásairól van szó.

A két kézirat keletkezési időpontjának meghatározásához fogódzkodó az, hogy a párbeszéd témáját Frege „*Az aritmetika alapjai*” című művének 53.§-ában részletesebben tárgyalja. Mindenesetre Pünjer halálának az időpontja felülről behatárolja a keletkezés dátumát.

-
- 8.Fr.: „Az ‚A‘ nem tapasztalható dolog.” kijelentés az ‚A‘ tapasztalható dolog.” kijelentés tagadása. Igaz ez?
- 9.P.: Igen, ha az ‚A‘ nem tapasztalható dolog.” mondat úgy értett, hogy az ‚A‘ tapasztalható dolog.” mondat hamis.
- 10.P.: Az ‚A‘ nem tapasztalható dolog.” kijelentés nem lehetséges. Ebből következően a kérdés értelmetlen. A tapasztalhatóság tagadásának sincs értelme.
- 11.Fr.: Akkor számomra fölöslegesnek tűnik bárminek a tapasztalhatóságát kijelenteni.
- 12.P.: A „Vannak emberek.” azt jelenti, hogy „Az ember fogalmának megfelel valami tapasztalható.”, vagy „Valami a tapasztalható dolgok közül az ember fogalma alá esik.” „A nincsenek kentaurok.” azt jelenti, hogy „A kentaur képzetének vagy fogalmának semmiféle tapasztalható dolog nem felel meg.”
- 13.Fr.: Itt a tagadás a „megfelel” kifejezésre vonatkozik.
- 14.P.: Igen. Vagy, másképpen fogalmazva, semmiféle tapasztalható dolog nem esik a kentaur fogalma alá.
- 15.Fr.: A tapasztalhatóság kijelentésével az, amiről a kijelentés szól, semmilyen módon nincs meghatározva.
- 16.P.: Nem. Ebben különbözik ez a kijelentés a többitől.
- 17.Fr.: Mindezek után nekem még mindig úgy tűnik, mintha fölösleges lenne a valaminek a tapasztalhatóságát kijelenteni, mivel, ezáltal az ember semmi újat nem tud meg arról, amiről a kijelentés szól. Ön éppen most magyarázta meg a „vannak” [„es gibt”] kifejezést tartalmazó ítéleteket, és azt, hogy az ilyen ítéletek miért nem feleslegesek, de nem adott magyarázatot arra, hogy az „Ez tapasztalható.” ítélet miért nem felesleges.
- 18.P.: Az „Ez tapasztalható.” mondat azt jelenti: „Az „ez” képzele nem egy hallucináció, nem valami pusztán belőlem származó képzet; hanem e képzet az én „ez” általi affekciójából származik.”
- 19.Fr.: Ön tehát a képzetek két fajtáját különbözteti meg?

- 20.P.: Igen. A képzeteknek két fajtája van: az egyik fajta képzet, amely pusztán az énből származik, a másik fajta képzet, amely az én affekciója alapján jön létre. Ezeket megkülönböztetendő, azt mondom: az utóbbiaknak megfelelnek tapasztalható tárgyak, míg az előbbieknél nem felelnek meg tapasztalható tárgyak.
- 21.Fr.: Ezután úgy tűnik nekem, mintha a tényleges alany az Ön felfogása szerint a képzet lenne. Elismeri nemde, hogy minden materiális kijelentés a tényleges alanyt egy osztályba sorolja, és ezáltal minden mástól, ami nem ebbe az osztályba esik, megkülönbözteti?
- 22.P.: Igen ezt elismerem; de a létezési kijelentés nem materiális kijelentés. Nem fogadom el, ha a materiális kijelentés alatt az értett, hogy „nem magától értetődő”, azaz „nem pusztán egy logikai törvényt magában foglaló”.
- 23.Fr.: A „Vannak emberek.” és a „Nincsenek kentaurusok.” mondatokban is klasszifikációról van szó. Ön azonban nem azt a dolgot sorolja osztályba, amely az egyik esetben egyáltalán jelen sincs, a másik esetben pedig a két osztály egyikébe sem sorolt, hanem Ön az „ember” és a „kentaur” fogalmakat sorolja osztályokba, még hozzá az egyiket olyan osztályba, amely alá valami esik, a másikat pedig ebből az osztályból kizárja. Ezért gondolom, hogy ezekben a mondatokban a fogalmak az igazi alanyok. Amikor Ön azt mondja, hogy „Ez tapasztalható.”, abban az értelemben, hogy „Ez a képzetem nem pusztán valami általam alkotott képzet.”, akkor Ön osztályozza a képzetet. Ön ekkor az Ön által korábban megkülönböztetett fajták egyikébe sorolja azt. Ezért gondolom, hogy a képzet a valódi alany itt. Nyelvileg Ön ezt úgy is kifejezheti: a képzet azzal a tulajdonsággal bír, hogy megfelel neki valami.
- 24.P.: Itt ez azon múlik, hogy mi a tagadás. Tagadás csak egy azt megelőző állítást követően lehetséges. Ha, ennél fogva azt mondjuk, hogy „Kentaurusok nem léteznek.” úgy ez csak azáltal lehetséges, hogy azokat először magunkon kívül levőknek gondoljuk el. Kettős okunk is van a létezés tagadni: 1. egy logikai ellentmondásnak, 2. a fogalmon vagy a képzetten kívül a tapasztalatban². [Wir haben den doppelten Grund, die Existenz abzuspochen: 1. einem logischen Widerspruch, 2. ausserhalb des Begriffes oder der Vorstellung in der

² Ez a megfogalmazás szó szerint így található a kéziratban.

Erfahrung.] Tehát tulajdonképpen nem a képzet vagy a fogalom a valódi alany.

- 25.Fr.: Ezáltal csak azt az alapot adja meg, amire alapozva a létezési ítéletet meghozzuk. „A négynek van négyzetgyöke.” ítéletet is le lehet vezetni a négy négyzetgyökének fogalmából.
- 26.P.: „A négynek van [es gibt] négyzetgyöke.” nem azt jelenti, hogy „van valami tapasztalható, ami a négy négyzetgyökének fogalma alá esik”, hacsak a tapasztalható alatt nem valami önállót, önmagáért levőt értünk. Számok csak valamin léteznek^c. Ebből következően ez a kijelentés lényegileg különböző a „Vannak [es gibt] emberek.” kijelentéstől. Soha nem fogom azt mondani: „A 4 létezik.” Éppoly kevésbé: „A négynek egy négyzetgyöke létezik.” A „vannak” [”es gibt”] itt egy más értelemben használt. Ez azt jelenti: a 4 azzal a tulajdonsággal bír, hogy valamely szám önmagával való szorzataként adódik, hogy található egy szám, amely önmagával szorozva négyet ad. Csak abban az esetben jelenthetjük ezt ki, ha előzetesen a $2^2=4$ (vagy $(-2)^2 = 4$) mondatot képeztük. Ez az, ami, megegyezik más létezési kijelentésekkel, így a „Vannak emberek.” kijelentéssel.
- 27.Fr.: „A 4-nek van [es gibt] négyzetgyöke.” példa esetében az lett ellenem felvetve, hogy ez egy létezési kijelentés: most úgy tűnik nekem, hogy Ön ezt mégsem sorolja azok közé, mivel nem akarja azt mondani: „A négynek létezik egy négyzetgyöke.”
- 28.P.: „A négynek van [es gibt] egy négyzetgyöke.” kijelentés egy létezési kijelentés.

- 29.Fr.: (18-as ponthoz) Az a mondat, hogy „Az „ez”-ről való képzet az én „ez” általi affekciója alapján jött létre.”, magától értetődő, ha e mondat tartalma egyáltalán ésszerűen [rechtmaessig] képezhető; mivel „az „ez”-ről való képzet” kifejezés nem használható azt megelőzően, hogy az „Ennek a képzetemnek megfelel valami.” vagy „Ez a képzetem az én affekciójából származik.”. kijelentések valamelyikére, mondom tehát mielőtt e kijelentésre nem került sor. Csak ezt követően lehet azt, ami afficiált, aminek az elképzelésem megfelel, „ez”-nek nevezni.

- 30.P.: „Az „ez”-ről való képzet az én „ez” általi affekciója alapján jött létre.” kijelentés csak egy más módon való kifejezése az „Ezen képzetemnek megfelel valami tapasztalható.” mondatnak.
- 31.Fr.: A 20. pont alatti kijelentését én úgy értem: ha Ön azt akarja azt mondani: a 'B' egy képzet, amely nem pusztán az én képzete, hanem az én affekciójának az eredménye, akkor ezt úgy fejezi ki: „A 'B' tárgya tapasztalható.” Mindkét kifejezés azonos jelentésű. Így van ez?
- 32.P.: Én azt mondanám a „A 'B' egy képzet, amely stb.”, helyett, hogy „A 'B' képzet stb.”, amely mondatban egyben feltételezem, hogy 'B' egy képzet.
- 33.Fr.: Egyetértek azzal, hogy nem magától értetődő és nem felesleges azt mondani, hogy „A 'B' képzete nem pusztán az én képzete, hanem az én affekciója alapján jött létre.”; mivel nem minden képzet jön létre az én affekciója alapján, vagy ez legalábbis vitatható. Ezen állítás tagadása ebből következően a „A 'B' képzete nem az én affekciója alapján jött létre.” lenne, ha feltesszük, hogy a 'B' egy képzet.³ Ennek a tagadásnak akkor teljességgel értelme van és nem felesleges és magától értetődő magát a mondatot úgy fogalmazni, hogy „A 'B' képzete az én affekciója alapján jön létre.” vagy, ahogy Ön akarja, ezzel azonos értelemben fogalmazni: „A 'B' tárgya tapasztalható.” Amennyiben azonban ez a két kifejezés azonos jelentésű, úgy az „A 'B' képzete az én affekciója alapján jön létre.” mondat tagadásának értelme van.” kijelentésben a „'B' képzete az én affekciója alapján jön létre.” rész helyettesíthető a „'B' tárgya tapasztalható.” mondattal, és ekkor a következő kijelentést kapjuk: „A 'B' tárgya tapasztalható.” mondat tagadásának értelme van.” Ez ellentmond a korábbi felfogásának.
- 34.P.: Nincs semmi ellentmondás abban, hogy a „A 'B' képzet tárgya tapasztalható.” kijelentés tagadását megengedhetőnek tekintjük, szemben „A B⁴ tárgy tapasztalható.” kijelentés tagadásával, amelyet nem tekintünk megengedhetőnek.

³ Frege hozzáfűzése: „ha feltesszük...” logikailag szükségszerű, ha abból indulunk ki, hogy az a mondat hogy „A B képzet az én affekciója alapján jött létre.” csak akkor igaz, ha B egy képzet.

⁴ Nyilvánvalóan „B” a B képzetének tárgyát jelöli.

35.Fr.: Ha jól értem Önt, az ellentmondás így oldódik fel: A „képzet tárgya” kifejezésben a „tárgy” kifejezés más értelemben használt, mint „Az 'A' tárgy tapasztalható.” mondatban.

36.P.: Nem. A „tárgy” szónak ugyanaz a jelentése, de „a képzet tárgya” valami mást jelent, mint a „tárgy”.

37.Fr.: Pusztán valamiféle korlátozásról van szó a „képzete” toldalékban?

38.P.: A „tárgy” önmagában tárgyat jelent, amely nem pusztán a képzelet tárgya, hanem a tapasztalaté. Tulajdonképpen ezt az ellentétet „A képzet tárgya – a tapasztalat tárgya” szembeállításnak kellene nevezni.

39.P.: (a 26. és 27. ponttal kapcsolatban): egy szám nem ugyanabban az értelemben tapasztalható, mint Pál.

40.Fr.: Ön tehát a „tapasztalható” szónak két értelmezését különbözteti meg?

41.P.: Nem. A szám ugyanabban az általános értelemben tapasztalható. A tapasztalható fogalma mindkét esetben ugyanaz, ugyanaz, számot, dolgot, színt is nevezhetek tapasztalhatónak.

42.F.: Ön „tapasztalható” alatt nem mindig valami önállóan tapasztalhatót ért?

43.P.: Tapasztalható az is, ami nem önállóan tapasztalható, mint például egy szín, ami csak valamin tapasztalható.

44.Fr.: Ön azt mondta (a 26. pontban), hogy nem mondaná, hogy „A 4 létezik.” Itt ugyanolyan értelemben használja a „létezik” kifejezést, mint a „tapasztalható” kifejezést?

45.P.: Igen, visszavonom, hogy nem mondanám, hogy „A 4 létezik.”, vagy „A négynek egy négyzetgyöke létezik.”

46.Fr.: A „Vannak [es gíbt] emberek.” és „A négynek van [es gíbt] négyzetgyöke.” kijelentésekben a különbség nem a „van(nak)” [„es gíbt”] kifejezésben van, hanem az „emberek” és a „négy

---

négyzetgyöke” fogalmak különbözőségében. Egy ember alatt valami önállót értünk, a négy négyzetgyöke alatt nem.

- 47.P.: Ezzel egyetérték.
- 48.Fr.: Igaz-e az „’A’ tapasztalható.” mondat, abban az esetben, ha ’A’ alatt egy képzetet értünk.
- 49.P.: Igen. Egy képzet tapasztalható.
- 50.Fr.: Van képzet a képzetről?
- 51.P.: Vannak képzetek a képzetokról.
- 52.Fr.: Ön egyszer a képzetet egy ingadozó képnek [ein schwankendes Bild] nevezte, szemléletek sorának. Melyek azok a szemléletek, amelyekből az ’A’ képzetének képzete áll?
- 53.P.: Az ’A’ képzetének mozzanatai ezek a szemléletek.
- 54.Fr.: Az elképzelés mozzanata azonos az elképzeléssel?
- 55.P.: Igen.
- 56.Fr.: Tehát az elképzelés mozzanatát megalapozatlanul különböztetjük meg a képzettől?
- 57.P.: Igen.
- 58.Fr.: Az Ön 8. és 30. pontbeli megnyilatkozásaiból az következik, hogy az „Ez tapasztalható.” kijelentés azonos jelentésű az „Ennek a képzetemnek megfelel valami tapasztalható.” kijelentéssel. Itt a „tapasztalható” fogalmát önmaga magyarázza.
- 59.P.: Ennek nem is szükséges magyarázatnak lennie. Én annál maradok, hogy az „’Ez’-ről való képzet” kifejezés mindig alkalmazható.
- 60.Fr.: Minden képzetnek van tárgya?
- 61.P.: Igen. Minden képzetnek szükségszerűen van tárgya. „a képzet tárgya” ugyanaz, mint „az elképzelés tartalma”.

- 62.Fr.: Az 'A' képzetének tartalma ugyanaz, mint 'A'?
- 63.P.: Nem. A képzetről alkotott kép [Vorstellungsbild] az ingadozó kép [schwankendes Bild]. Szigorúan véve a képzetről alkotott kép [Vorstellungsbild] megkülönböztetendő a képzettől. A képzetről alkotott kép esetében eltekintünk a képzetalkotás mozzanatától. [Bei Vorstellungsbild wird von der Taetigkeit abgesehen.]
- 64.Fr.: A képzet tárgya különbözik a képzetről alkotott képtől?
- 65.P.: Igen.
- 66.Fr.: Ha ön délibábot lát, vagy hallucinál, akkor mi a képzet tárgya? (Pünjer adós maradt a válasszal.)
- ◆◆◆
- 67.Fr.: Elfogadja, hogy a „'B' tárgya tapasztalható.” mondat tagadása értelmes?
- 68.P.: Igen.
- 69.Fr.: Elfogadja, hogy a 'B' képzet tárgyát 'A'-nak lehet nevezni?
- 70.P.: Igen.
- 71.Fr.: Akkor elfogadja, hogy az „'A' tapasztalható.” mondat tagadása értelmes.
- 72.P.: Igen. De az Ön 8. pont alatti kérdésében 'A' alatt nem a képzet egy tárgyát, hanem a tapasztalat tárgyát értette.
- 73.Fr.: Én 'A'-ról sem azt nem mondtam, hogy az a tapasztalat tárgya, sem azt, hogy az a képzet tárgya, hanem ezt a kérdést teljesen nyitva hagytam. Ebből következően az 10. pont alatti választ általánosabban értettem, mint ahogy azt most Ön érteni látszik. Egyébként 'A' inkább a képzet tárgyaként értendő, mivel a 6. pontban az „'A' képzete” kifejezést használtam.
- 74.P.: Abban azonban 'A' alatt kimondottan a tapasztalat egy tárgyát értette.

-
- 75.Fr.: Ezt nem látom. Talán így tovább jutunk: Egyetért azzal, hogy vannak a képzetnek olyan tárgyai, amelyek nem az én affekciója útján jöttek létre?
- 76.P.: Igen.
- 77.F.: Egyetért azzal, hogy a képzetek tárgyai, amelyek nem az én affekciója révén keletkeztek, nem léteznek?
- 78.P.: Igen.
- 79.Fr.: Ebből az következik, hogy a képzeteknek vannak olyan tárgyai, amelyek nem az én affekciója által jöttek létre, amelyek tehát nem léteznek. Ha most Ön a „létezik” [„existieren”] kifejezést ugyanabban az értelemben használja, mint a „vannak” [„es gibt”] kifejezést, úgy itt Ön ugyanazon szubjektumról ugyanazt a predikátumot egyszerre állítja, és ugyanakkor tagadja. A következtetés helyes; mivel a „képzetek tárgyai, amelyek nem az én affekciója által keletkeztek” fogalom mindkét premisszában ugyanaz, még hozzá pontosan ugyanaz, mint a zárókövetkeztetésben. Egyetért ezzel?
- 80.P.: Igen. De a „vannak” [„es gibt”] szó itt helytelenül használt.
- 81.Fr.: Akkor helyettesítse azt egy másik kifejezéssel, amely a dolgot jobban kifejezi.
- 82.P.: Az nem megy, az megint nem azt mondaná, amit ki kellene fejezni.
- 83.Fr.: Itt tehát az Ön felfogása szerint egy tényleges ellentmondással állunk szemben, amelybe az értelem szükségszerűen jutott; mert a kifejezés mód puszta változtatásával ez nem orvosolható.
- 84.P.: Mielőtt a létezés bármiről tagadnánk, azt létezőként kell elgondolnunk, ahhoz, hogy a létezés tagadhassuk róla. De azt hiszem, így nem jutunk tovább. Hogyan értelmezi Ön a „Vannak emberek” kijelentést?
(Az itt következő rész elhagyásra került, mert ez olyan körnek bizonyult, amelyben mindig ugyanarra a kérdésre jutottunk:)
- 85.P.: Hogyan értelmezi Ön a „Vannak élőlények.” kijelentést?

86.Fr.: Ezt én így értelmezem: az a mondat, amelyet én 'A' alatt érteni szeretnék, azaz, hogy 'A' nem esik az „élőlények” fogalma alá, hamis.

87.P.: Mi értendő 'A' alatt?

88.Fr.: A jelentés, amelyet én 'A'-nak tulajdonítok, semmiféle korlátozással nem bír. Ha erről valamit ki kell jelentenem, akkor az csak valami magától értetődő lenne, mint például $A = A$.

89.P.: A hiba abban van, hogy Ön 'A' alatt mindig egy létezőt gondol, és abban is, hogy a „van”-t [„es gibt”] egyszerűen előfeltételezi.

90.Fr.: 'A'-t én semmiféle olyan korlátozásnak nem vetem alá, hogy az csak valami létező lehet, hacsak a létezés fogalma alatt nem valami magától értetődőt értünk, úgyhogy nincsen abban semmi korlátozás.

91.P.: Mi az hogy „magától értetődő”?

92.Fr.: Magától értetődőnek nevezek egy kijelentést, amely olyan, hogy amiről kijelentik, az nem lesz ezáltal közelebről meghatározva.

93.P.: Ön csak olyan kijelentéseket ismer, amelyek valamiről szólnak?

94.Fr.: „Vannak olyan kijelentések, amelyek nem valamiről szólnak.” azt jelentené: „Vannak ítéletek, amelyekben az alany az állítmánytól nem különböztethető meg.”

95.P.: Mit ért Ön valami alatt, amiről valami kijelenthető?

96.Fr.: Ami egy kijelentés alanyává tehető.

97.Fr.: A „Néhány ember német.” ugyanazt jelenti, mint a „Vannak német emberek.” Abból a mondatból, hogy „Sachse⁵ egy ember.” éppen úgy következik, hogy „Vannak emberek.”, mint ahogy a „Sachse egy

---

⁵ Ezt a nevet Frege nem önkényesen választotta. Volt Jénában egy gimnáziumi professzor, név szerint Leo Sachse, aki 1876 óta a Jénai Orvostudományi és Természettudományi Társaság tagja volt, amelyhez Frege is tartozott.

ember.” és a „Sachse egy német.” mondatokból következnek a „Néhány ember német.”, vagy a „Vannak német emberek.” mondatok.

98.P.: A „Néhány ember német.” nem ugyanazt jelenti, mint a „Vannak német emberek.” mondat. Ön nem következtethet egyedül a „Sachse egy ember.” mondatból arra a mondatra, hogy „Vannak emberek.”, hanem e következtetéshez szüksége van a „Sachse létezik.” [„Sachse existiert.”] mondatra.

99.Fr.: Erre azt mondanám: Ha a „Sachse létezik.” mondat azt jelenti, hogy a „A 'Sachse' szó nem jelentés nélküli hangsor hanem jelöl valamit.” úgy helyes, hogy a „Sachse létezik.” feltételnek teljesülnie kell. Ez azonban nem új premissza, hanem magától értetődő előfeltételezés minden szavunk esetében. A logika szabályai mindig feltételezik, hogy a használt szavak nem üres szavak, hogy a mondatok ítéletek kifejezései, hogy az ember nem pusztán a szavakkal játszik. Így amennyiben a „Sachse egy ember.” kijelentés valódi ítélet, és a „Sachse” kifejezés jelöl valakit, akkor nincs szükségem egy további premisszára, hogy ebből arra következtethessek, hogy „Vannak emberek.” A „Sachse létezik.” premissza felesleges, amennyiben nem akar mást jelenteni, mint a minden gondolatunkban meglévő magától értetődő előfeltételezés. Tud mondani egy példát, ahol egy „'A' van egy 'B'.” alakú mondat értelemmel bír és igaz, és amelyben [in dem]⁶ az 'A' egy egyed neve, míg a „Vannak 'B'-k.” mondat hamis? A „Néhány ember német.” mondat jelentését úgy is ki lehet fejezni, hogy egy része az embereknek a 'német' fogalma alá esik.” Itt azonban a rész alatt egy el nem tűnő rész értendő, egy olyan rész, amely individuumokat tartalmaz. Ha nem ez lenne a helyzet, úgy nem lennének emberek, akik németek, úgy azt mondanánk: Az „Egyetlen ember sem német.” kijelentés a kontradiktórikus ellentéte a „Néhány ember német.” kijelentésnek. Ebből következően lehetséges a „Néhány ember német.” kijelentésből visszafelé következtetni a „Vannak német emberek.” kijelentésre. „Néhány ember német.” mondatot lehet úgy is ...

⁶ A kéziratban „indem” áll.

2. Frege utószava

[II. Frege utószava]

A vitakérdés megfogalmazása

Tekintsük az „Ez az asztal létezik.” és a „Vannak asztalok.” mondatokat. Felvetődik a kérdés, hogy az első mondat „létezik” [„existiert”] kifejezése lényegileg ugyanolyan tartalommal bír-e, mint a második mondatban szereplő „vannak” [„es gibt”] kifejezés.

Ön sem vitatja, azt hiszem, hogy bizonyos különbség van a predikátumokban, nemcsak az alanyokban; de Ön ennek ellenére azt állítja, hogy a két mondat jelentése lényegileg ugyanaz. Meg tudja nekem mondani, hogy véleménye szerint miben áll a két mondat közös volta, és hol kezdődik a különbsége?

Meg kell értenünk, hogy egy partikuláris állító ítélet, amelyben a „néhány” kifejezés szerepel, hogyan értendő. Azt hiszem, hogy ez a logikában általánosan úgy értett, ahogy az a „néhány, talán mind, de legalább egy” értelmező mondattal érthetővé válik, úgyhogy a „Néhány ember néger.” azt jelenti: „Néhány, talán minden, de legalább egy ember néger.”

Ha ebben a kérdésben egyetértés van, akkor egy partikuláris állító ítéletet, mint a „Néhány ember néger.” ítéletet át lehet alakítani a „Néhány néger ember.” ítéletté. Ami miatt az ember mégis vonakodik ettől, az az, hogy önkéntelenül is hozzágondolja, hogy „de néhány néger nem ember.” Ez a mellékgondolat azonban a „talán minden” kiegészítésünk által kizárt. Ön tehát most az „Emberek léteznek.” kijelentést a „Néhány létező ember.” mondattal azonos jelentésűnek tudhatja. Ennek a kijelentésnek az a hibája, hogy predikátumként benne a nyelvi forma szerint nem a létezés, hanem az ember mivolt lép fel. Ténylegesen azonban a létezés kijelentéséről van szó. Ezt nyelvileg is kifejezésre juttathatjuk a mondat következő átalakításával: „Néhány ember létezik.”, abban az értelemben természetesen, hogy „Néhány, talán minden, de legalábbis egy ember létezik.” Ez akkor tehát azonos jelentésű az „Emberek léteznek.” ítélettel.

Én mindig úgy értettem az Ön felfogását, hogy Ön a „létezni” szó jelentésének a „Leó Sachse létezik.” és a „Néhány ember létezik.” mondatokbeli különbségét

ugyanolyan fajtájúnak feltételezi, mint a „van német” jelentésének a különbségét a „Leó Sachse egy német.” és a „Néhány ember német.” mondatokban, úgyhogy a „létezik” úgy viszonyul a „léteznek” kifejezéshez az első két mondatban, mint a „van egy német” kifejezés a „vannak németek” kifejezéshez a utóbbi két mondatban. A „Leó Sachse” és a „néhány német” alanyokat szándékosan választottam azonosnak mindkét esetben, hogy megfelelésük világossá váljon. Azt hiszem, hogy ezért a „néhány” kifejezés elhagyható az „Emberek léteznek.” mondatban, annak érdekében, hogy elkerülhető legyen az ellenvetés: „nem mind?”

Azt hiszem, hogy a haditervét [Feldzugsplan] a következőkben helyesen tudom visszaadni. Ön arra az engedményre akart rábírní, hogy a „Vannak emberek.” mondat ugyanazt jelenti, mint „A létezők között van néhány ember.” vagy a „A létezők egy része ember.”, illetőleg a „Néhány létező ember.” mondatok. A létező kifejezés helyett használhatnánk vele azonos értelemben a „tapasztalható”, „amely képzet az én affekciója által keletkezett” kifejezéseket. Ezek, úgy hiszem lényegtelen módosítások. Ezen kifejezések használata következtében talán néhány másodlagos nehézség felmerül, vagy éppenséggel megszűnik. A fő nehézség azonban mindig ugyanaz marad és a támadási terv [Angriffsplan] általános gondolata is ugyanaz marad. Indítatva kellene továbbá lennem arra az engedményre, hogy a lenni (létezni) kifejezés ugyanabban az értelemben használt, ahogyan a „Leó Sachse *van*.” vagy „létezik” mondatban. Ekkor úgy tünne, Ön nyerte meg a dolgot.

Hozzátehetem, hogy a „Vannak emberek.” kifejezés ugyanazt jelenti, mint „Néhány létező ember.”, jóllehet csak azzal a feltétellel, hogy a „létezni” szó egy magától értetődő kijelentést tartalmaz, azaz tulajdonképpen nincs tartalma. Ugyanez vonatkozik a „létezni” kifejezés helyett használt más kifejezésekre is.

Ha azonban a „Leó Sachse *van*.” [„Leó Sachse *ist*.”] mondat magától értetődő, úgy a „*van*” [„*ist*”] nem lehet ugyanolyan tartalmú, mint a „vannak” [„*es gibt*”] kifejezés a „Vannak emberek.” mondatban, mert ez nem valami magától értetődőt mond. Ha most Ön a „Vannak emberek.” kijelentést „Léteznek emberek.” vagy „A létezők között néhány ember.” formában is kifejezi, úgy a kijelentés tartalma nem lehet a „létezni” vagy a „lenni” kifejezésekben. És ez a $\pi\rho\omega\tau\omicron\nu\ \psi\epsilon\upsilon\delta\omicron\zeta$, amiből Önnek az ellentmondó ítéleteket ki kellene úznie,⁸ hogy a „Néhány ember létezik.” vagy „Néhány létező ember.”, vagy „Emberek

⁸ Az „ami” (dass) < helyesen „das”; a fordító megjegyzése > kifejezés a $\pi\rho\omega\tau\omicron\nu\ \psi\epsilon\upsilon\delta\omicron\zeta$ -ra vonatkozik.

léteznek.” kijelentések tartalma a „létezni” szóban foglalt legyen. Nem ez a helyzet, hanem abban csak a kijelentés formája foglaltatik benne, ahogyan „Az ég (van) kék.” mondatban a kijelentés formája a „van” kopulában foglaltatik. A „létezni” szó ebben a mondatban pusztán formai szóként értendő, hasonlóan az „es regnet” kifejezésben az „es” kifejezéshez. Ahogy a nyelv zavarodottságában itt nyelvtani alanyként az „es” kifejezést kitalálta, így találta ki itt a nyelv *grammatikai* állítmányként a „létezni” kifejezést.

Azt, hogy a kijelentés tartalma nem a „létezni” kifejezésben van, azzal bizonyítom, hogy ehelyett az is mondható, hogy „önmagával azonos”. A „Vannak emberek.” ugyanazt jelenti, mint a „Néhány ember önmagával azonos.” vagy a „Néhány önmagával azonos dolog ember.” Az „A’ önmagával azonos.” mondatban éppoly kevés újat tud meg az ember ’A’-ról, mint az „A’ létezik.” mondatban. E két mondat egyike sem tagadható. Mindkét mondatban ’A’ helyére az ember azt helyettesít, amit akar, e mondatok mindig igazak maradnak. Ezek nem bizonyítják, hogy ’A’ két osztály valamelyikéhez hozzátartozik, hogy az valamely ’B’ osztálytól elkülönítendő, hogy nem tartozik ez utóbbi osztályhoz. Amikor az ember kimondja az „A’ önmagával azonos.” mondatot, úgy csak az a célja lehet, hogy az azonosság logikai törvényét kimondja, nem pedig az, hogy ’A’-t bármilyen módon közelebről megismerje. Éppen úgy, ahogy állítható, hogy az „Ez az asztal létezik.” és az „Asztalok léteznek.” mondatokban a „létezni” kifejezés ugyanazt jelenti, úgy mondható az is, hogy az „Ez az asztal önmagával azonos.” és az „Az asztalok önmagukkal azonosak.” mondatokban az „önmagával azonos” predikátum ugyanazzal az értelemmel bír. Csak akkor azt is el kell ismerni, hogy az „Ez az asztal létezik.” és az „Ez az asztal önmagával azonos.” ítéletek teljességgel maguktól értetődőek, azaz hogy bennük erről az asztalokról tényleges tartalom nem kerül kimondásra. Ugyanolyan joggal, mint ahogy az olyan mondatot, mint „Emberek léteznek.” létezési kijelentésnek nevezik, — abban a meggyőződésben, hogy a mondat tartalma a „létezik” kijelentésben van, — a „Néhány ember önmagával azonos.” kijelentést [azonossági kijelentésnek]⁹ lehetne nevezni, és a „Vannak emberek.” kijelentés azonossági kijelentés lenne. Egyáltalán, bármely elgondolható bizonyításban, amely arra irányul, hogy a „Vannak emberek.” mondat kijelentésének tartalmát a „Léteznek emberek.” mondat „létezni” kifejezésében felleljük, a „létezni” szót az „önmagával azonos” kifejezéssel felcserélhetnénk, anélkül, hogy ezáltal hibát véténénk. Erre vállalkozom én.

⁹ A kéziratban „azonossági kijelentések” áll.

Ha azonban az „Emberek léteznek.” ítélet kijelentésének tartalma nem a „létezni” kifejezésben van, akkor hol található egyáltalán? Én azt válaszolom: a partikuláris ítélet formájában. Minden partikuláris ítélet egy egzisztenciakijelentés, amely a „vannak” alakba átalakítható. Például a „Néhány test könnyű.” ugyanaz, mint a „Vannak könnyű testek.” A „Néhány madár nem tud repülni.” ugyanaz, mint a „Vannak madarak, amelyek nem tudnak repülni.” stb. Nehezebb egy „vannak” szerkezetű ítéletet átalakítani partikuláris ítéletté. A „néhány” kifejezésnek az összefüggésen kívül nincs értelme; ez egy formális szó, úgy, mint a „minden”, „mindegyik”, „egyik sem”, stb., amelyek az adott mondat összefüggésében logikai funkcióval bírnak. Ez a funkció abban áll, hogy két fogalmat egy bizonyos logikai vonatkozásba hoznak. A „Néhány ember néger.” mondatban az „ember” és a „néger” fogalmakat hozzák ebbe a kapcsolatba. Mindig két fogalomra van tehát szükség, ha az ember egy partikuláris ítéletet akar képezni. Ekkor a „Vannak repülő halak.” mondat könnyen formálható a „Néhány hal tud repülni.” alakba, mivel itt is két fogalom, a „hal” és a „repülni tudó” fogalmának összekapcsolásáról van szó. Nehezebb lesz a „Vannak emberek.” mondatot partikuláris ítélet formájára hozni. Ha az ember = értelmes élőlényként definiált, akkor mondható: „Néhány élőlény értelmes.” és ez, feltételezve a definíció helyességét, azonos jelentésű a „Vannak emberek.” mondattal. Ennek az eljárásnak az alkalmazhatósága feltételezi, hogy a fogalmat két jegyre lehet bontani. Egy másik mód szorosan összefügg ezzel. Ha például a „Vannak négerék.” mondatot kell átültetni, akkor mondható, hogy néger = néger, azaz, az az ember, aki néger, mivel a „néger” fogalma az „ember” fogalmának van alárendelve. Így ismét két fogalmunk van, és így mondható, hogy „Néhány ember néger.”, vagy „Néhány néger ember.” Ez azonban csak egy különleges megoldás [Auskunft] a „néger” fogalmának esetére. A „Vannak nyírfák.” mondat esetében egy fölérendelt fogalmat, például a „fa” fogalmát kellene választani. Ha az ember mindezt egész általánosságban akarja csinálni, akkor egy olyan fogalmat kell keresni, amely minden fogalomnak fölérendelt. Egy ilyen fogalom, amelynek terjedelme korlátlan, amennyiben azt egyáltalán fogalomnak akarja nevezni, már semmilyen tartalommal nem bír; mert minden tartalom csak a fogalom terjedelmének korlátozásában áll. Ilyen fogalomként lehetne az „önmagával azonos” fogalmát választani, és ennyiben azt lehetne mondani, hogy a „Vannak emberek.” ugyanaz, mint a „Vannak önmagukkal azonos emberek.”, vagy a „Néhány ember önmagával azonos.”, vagy „Néhány önmagával azonos dolog ember.”

A nyelv másképpen segített magán. Tartalom nélküli fogalomként adódik előnyösen a kopula, azaz a tartalom nélküli kijelentés puszta formája. „Az ég kék.” kijelentésben a „(van) kék” [„ist blau”] a kijelentés, a kijelentés

tulajdonképpen tartalma azonban a „kék” szóban foglaltatik. Ha ezt az ember elhagyja, akkor tartalom nélküli kijelentést kap az ember: „Az ég.” Így az ember a „létező” tartalom nélküli, végtelen terjedelmű quasifogalmát képezi. Azt lehet tehát mondani: emberek = létező emberek; A „Vannak emberek.” ugyanaz, mint „Néhány dolog ember.” vagy „Néhány létező ember.” A kijelentés tulajdonképpen tartalma itt nem a „létező” szóban foglaltatik, hanem a partikuláris ítélet formájában. A „létező” szó a nyelv zavarodottságának a terméke [Verlegenheitsschöpfung], hogy felhasználhassa a partikuláris ítélet formáját. Ha a filozófusok az „abszolút létről” beszélnek, úgy az tulajdonképpen a kopula istenítése. Könnyű azonban belátni, hogyan lehet erre a meggyőződésre jutni. Az ember érzi, hogy „A földnek van tömegközéppontja.” mondat nem magától értetődő, azaz hogy a kijelentésnek van tartalma. Az is magától értetődik, hogy ezt a tartalmat a „létezik (van)” szóban sejtjük, ha „A földnek van tömegközéppontja.” fordulatot használjuk. Ilyen módon a „létezni” szóba tartalom sűrített, anélkül hogy megadható lenne, miben is áll ez a tartalom.

Most megmutatható, miért látja Pünjer a $\pi\rho\omega\tau\omicron\nu\ \psi\epsilon\upsilon\delta\omicron\zeta$ által az „Emberek léteznek.” kijelentés tartalmát a „létezni” szóban, annak érdekében, hogy száműzze az ellentmondó állításokat. Könnyen meggyőzhetném őt, hogy az „’A’ tapasztalható.” mondat tagadása lehetetlen, amennyiben tapasztalhatónak lenni = lenni = létezni. Neki is el kell ismernie, hogy a tapasztalhatóság kijelentése azt, amiről kimondásra kerül, semmilyen módon sem határozza meg. Másrészt azonban ő a tapasztalhatóság kijelentésének tartalmas voltát akarta megmenteni. Az „Ez az asztal tapasztalható.” „Ez az asztal létezik.” mondatban mégis kimondásra kerül valami, e mondatok nem tartalmazznak valami felesleges, magától értetődő kijelentést. Úgy lehetne őt az ellentmondásba kergetni, hogy az „Ez az asztal tapasztalható.” mondat tagadását nem feleslegesként és magától értetődőnek fogjuk fel. Neki a „tapasztalható” szó minden tartalmát <számításba> kellene vennie, anélkül, hogy azt tartalomnélkülivé tenné. Az „Ez tapasztalható.” mondat tartalmát Pünjer így adná vissza: „Az ’ez’-ről való képzet nem egy hallucináció, nem valami pusztán belőlem képzett; hanem a képzet az én „ez” általi affekciója révén alkotott.” Itt azt kellene ellenvetnem, hogy a „képzet az ez-ről” és „az én ez általi affekciója” kifejezések csak akkor lennének jogosan használhatók, ha az „ennek a képzetemnek megfelel valami” ítélet kijelentésre került. Ha ennek a képzetemnek nem felel meg semmi, úgy az „ez-ről való képzet” kifejezésnek semmi értelme sincs, és ezáltal az egész mondat értelmetlen. Pünjer először úgy változtatta meg magyarázatát, hogy azt mégse kelljen helytelennek elismernie: „A ’B’ képzet tárgya tapasztalható.” azt jelenti, hogy: „A ’B’ képzet az én

affekciója alapján alkotott.” Ebből arra tudtam következtetni, hogy „A 'B' képzet tárgya tapasztalható.” mondat tagadásának jó alapja van. Azonban Pünjer korábban azt mondta, hogy az „'A' tapasztalható.” mondat tagadása értelmetlen. Most azonban ezt valamennyire korlátoznunk kell, és azt kell mondanunk: Ha 'A' a tapasztalat tárgya, úgy az „'A' tapasztalható.” mondat tagadása lehetetlen, ha azonban 'A' a képzelet tárgya, úgy ezen mondat tagadása lehetséges. Mi azt látjuk e példán keresztül megerősítve, hogy lehetetlenség a „tapasztalható” predikátumnak nem magától értetődő értelmet adni, és ugyanakkor ragaszkodni ahhoz, hogy a tapasztalhatóság tagadása értelmetlen. Látjuk egyúttal azt is, hogy a „tapasztalható” fogalma csak azáltal nyer tartalmat, ha a terjedelme korlátozásra kerül. Valójában minden tárgy két osztályba sorolt: a tapasztalat tárgyainak és a képzet tárgyainak osztályába. Ez utóbbiak nem mindannyian esnek a tapasztalható fogalma alá. Ebből tovább arra következtethetünk, hogy nem minden fogalom alárendeltje a tapasztalható fogalmának, így például a „képzet tárgyának” fogalma. Ebből következik továbbá, hogy a tapasztalható fogalma nem általánosan alkalmas arra a célra, hogy egy ítéletet a „vannak” kifejezéssel partikuláris ítélet formájára alakítson. Pünjerek, annak érdekében, hogy a „képzet tárgya” kifejezést megindokolja, azt kellett állítania, hogy minden képzetnek van tárgya, hogy vannak a képzetnek olyan tárgyai, amelyek nem az én affekciója alapján alkottak. Ha most a „vannak” kifejezést tartalmazó mondatok általa megadott definícióját tekintjük, úgy ellentmondás adódik. Valójában, e definíció szerint az a kijelentés, hogy „Vannak a képzetnek tárgyai, amelyek nem az én affekciója által alkottak.”, ugyanazt jelenti, mint „A „tapasztalható” fogalma alatt van néhány dolog, amely a „vannak a képzetnek tárgyai, amelyek nem az én affekciója által alkottak” fogalma alá esik.”

Most azonban Pünjer magyarázata szerint azon tárgyai a képzetnek, amelyek nem az én affekciója alapján képzetek, nem tapasztalhatóak. Így arra a következtetésre jutunk, hogy „A tapasztalható dolgok között van néhány, amely nem tapasztalható.”

Azt is lehet mondani: mindkét premisszából, nevezetesen a

1. Vannak a képzetnek tárgyai, amelyek nem az én affekciója által képzetek;

és

2. A képzeletnek azon tárgyai, amelyek nem az én affekciója által képzetek, nem tapasztalhatóak;

premisszákból az a következtetés adódik, hogy:

„Vannak a képzeletnek olyan tárgyai, amely tárgyak nem tapasztalhatóak”. Ez ellentmondás, mihelyt, a „vannak” kifejezés a létezés ugyanazon formájának kifejezésére szolgál, mint amely a „tapasztalható” szóban gyökeredzik.

Általában a következőket állíthatjuk:

Ha a „lenni” szónak olyan értelmet akarunk adni, hogy az „’A’ van.” mondat ne legyen magától értetődő és felesleges, arra kényszerülünk, hogy elismerjük, az „’A’ van.” mondat tagadása azon feltétel mellett lehetséges, hogy vannak alanyok, amelyekről a létet el kell vitatni. Ekkor azonban a „lét” fogalma többé nem lesz általánosan alkalmas arra, hogy a „vannak” kifejezés magyarázatául szolgáljon, olyan módon, hogy a „Vannak ’B’-k.” mondat azonos jelentésű legyen a „Néhány létező a ’B’ fogalma alá esik.” mondattal; mert ha ezt a magyarázatot a „Vannak alanyok, amelyekről a létet el kell vitatni.” mondatra alkalmazzuk, akkor a „Néhány létező a nemlétező fogalma alá esik.” vagy „Néhány létező nincs. kijelentéshez jutunk. Ezt semmiképpen sem úszhatjuk meg, mihelyt a lenni fogalmának bármilyen tartalmat, legyen ez például a lenni tartalma, adni akarunk. Éppenséggel szükséges, ha a „Vannak ’B’-k.” mondat azonos jelentésű a „Néhány létező ’B’ ”. mondattal, hogy a lét alatt valami teljesen magától értetődő értsünk.

Az ellentmondás ezen okból következően akkor is fennáll, ha azt mondjuk, hogy az „’A’ létezik.” [„’A’ existiert.”] azt jelenti, hogy „Az ’A’ képzelet az én affekciója alapján keletkezett.” Ekkor azonban még további nehézségek állnak elő, amelyek közül én csak néhányat akarok említeni.

Amikor Leverrier felvetette a kérdést, hogy vajon az Uránusz pályáján túl vannak-e bolygók, nem azt kérdezte, hogy az ő elképzelése egy az Uránusz pályáján túli bolygóról az én affekciója által keletkezett-e vagy sem. Ha valaki arról vitatkozik, vajon van-e Isten, akkor nem arról vitatkozik, hogy az Istenről alkotott elképzelésünk az én affekciója által keletkezett-e vagy keletkezhetne. Sokan, akik azt hiszik, hogy van egy Isten, vitatni fogják, hogy a róla alkotott elképzelésük az ennek Isten általi közvetlen affekciója alapján keletkezett, mert csak egy közvetlen affekció jöhet itt szóba. Ez azonban mellékes. Az eredmény a következő:

Azt lehet mondani, hogy a „létezni” szó jelentése a „Leó Sachse létezik.” és a „Néhány ember létezik.” mondatokban nem mutat nagyobb különbséget, mint a „németnek lenni.” kifejezés. A „Leó Sachse német.” és a „Néhány ember német.” mondatokban. Azonban a „Néhány ember létezik.” mondat vagy a „Néhány létező ember.” mondat csak akkor azonos jelentésű a „Vannak emberek.” mondattal, ha a „létezők” fogalma az „ember” fogalma felé rendelt. Ha tehát azok a kifejezésmódok általánosan azonos jelentésűek, úgy a „létezők” fogalma minden fogalomnak fölérendeltje. Ez csak azért lehetséges, ha a „létezni” szó, teljesen magától értetődőt jelent, azaz hogy a „Leó Sachse létezik.” mondatban egyáltalán semminek a kijelentésére nem kerül sor, és hogy a „Néhány ember létezik.” mondatban a kijelentés tartalma nem a „létezik” szóban foglaltatik. A „vannak” szóval kifejezett létezés nem a „létezik” szóban, hanem a partikuláris ítélet formájában foglaltatik. A „Néhány ember német.” mondat éppen olyan joggal egzisztenciakijelentés, mint a „Néhány ember létezik.” mondat. Mihelyt azonban a „létezni” szónak olyan tartalmat akarunk adni, ami egy individuumról kijelenthető, úgy ez a tartalom egy fogalom jegyévé is tehető, ami alá az egyes esik, amiről a létezés kijelentésre kerül. Ha például mindent két osztályba sorolunk,

1. Ami a tudatomban van, a képzetek, érzések, stb.

és az

2. Ami rajtam kívül van,

osztályába

és ez utóbbiról azt mondjuk, hogy az létezik, úgy a Kentaur fogalma jegyének lehet a létezést felfogni, jóllehet nincsenek kentaurok. Semmit sem ismernék el kentaurnak, ami a tudatomban kívül lenne, azaz a puszta elképzéseket, érzéseket nem fogom kentaurnak nevezni. A „vannak” által kifejezett létezés nem lehet egy fogalom jegye, amelynek az tulajdonsága, mert az egy tulajdonság. A „Vannak emberek.” mondatban úgy tűnik individuumokról van szó, akik az „ember” fogalma alá esnek, jóllehet csak az „ember” fogalmáról van szó. A „létezni” szó tartalmát nem lehet egy fogalom jegyének tekinteni, mivel a „létezni” szónak nincs tartalma, úgy ahogyan (so wie)¹ az az „Emberek léteznek.” mondatban használatos. Ebből láthatjuk, mily könnyen juthatunk a nyelv által téves felfogásokra, és milyen hasznának kell lennie ebből a filozófiának, hogy kivonja magát a nyelv uralma alól. Ha az ember megpróbál egészen más alapokon, egészen más eszközökkel egy jelrendszer létrehozni,

¹ A kéziratban „sowie” áll.

mint ahogy ezt én a „Begriffsschrift”-tel megpróbáltam, az ember a nyelvbeli hibás analógiákba úgyszólván az orrával ütközik².

---

² Kant egy ismert tantételt állított fel a létezésről, amit úgy formulázott, hogy a létezés „abszolút pozíció”. (Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes (1763), 1. Abt. 1. Betrachtung; éppenúgy Kritik der reinen Vernunft, Aufl. B. p. 626.) A Frege és Pünjer közötti, a létezésről és a létezési kijelentésekről folytatott vitában végigvezetett megfontolások a kanti probléma irányába mutatnak. A kanti téziszből következik, hogy az egzisztencia nem lehet egy predikátum tartalma. Következésképpen valamely dologról predikált tartalomhoz az egzisztenciakijelentés semmit sem tesz hozzá. A kanti téziszből kikövetkeztethető, hogy például, az „'A' létezik.” mondat, csak akkor bír azon értelemmel, ami a *létezés* fogalmában benne foglaltatik, ha azt nem az „'A' alany” és a „létezik” predikátum közötti „kapcsolatként” fogjuk fel, hanem ha az 'A'-t, mint létezőt egy vonatkozás nélküli, azaz abszolút létezésben (pozícióban) előfeltételezzük. A szűkebb értelemben vett logikai tartományaként fogja fel Kant a fogalmak között levő mindennemű kapcsolatot (vonatkozást), úgy ahogy azok például a szubjektumfogalom és a predikátumfogalom közötti kapcsolatokban a klasszikus ítéletformákban előfordulnak. Eszerint a létezési kijelentés egy olyan gondolkodásmódhoz tartozik, amely túllépi a logikai tartományát. Egy 1763-as írásában a tapasztalat tartományáról beszél, amelybe ezen átmenet során jutunk. Kant különbséget tesz vonatkozási fogalmak [Beziehungsbegriffe] és tapasztalati fogalmak [Erfahrungsbegriffe] között. A létezésről való kanti tézis mindezeknek megfelelően egy negatív aspektussal bír: az egzisztencia nem predikálható. Ennek megfelel egy pozitív oldala a tézisnek. Az egzisztencia abszolút pozíció. — Az itt bemutatott vitában Frege dialógusbeli partnere annyiban a kanti gondolatokat követi, amennyiben a létezés a tapasztalattól elválaszthatatlan [a tapasztalatba horgonyzott]. Pünjer különbséget tesz a képzelet valamely pusztán elgondolt tárgya és a tapasztalat létező tárgya között. Azonban nem követi a kanti kiegészítést, ami a relatív és az abszolút pozíció megkülönböztetésében, továbbá azon belül a predikált tartalom és a létezési kijelentés megkülönböztetésében áll. Ezáltal Pünjer ellenmondásokba keveredik. Frege annyiban a kanti tézis negatív oldalával ért egyet, hogy azt állítja, hogy a „létezni” szó a létezési kijelentésekben nem predikátumként (predikátum tartalmaként) szerepel. A létezéskérdés pozitív kezelésében ezzel szemben eltér Kanttól, ami a legvilágosabban abban látható, hogy Frege a létezés „quasifogalmának” a fellépését a partikuláris ítéletek formájából magyarázza, aminek alanyát, a „néhány” kifejezést „formai szónak” nevezi. A Kanthoz képesti különbség talán a kérdésfeltevésben gyökeredzik. Nevezetesen, míg Frege a létezési kijelentések logikai normálatalkja után kérdez, addig Kantnál a logikai kapcsolatoknak a gondolkodásra, nemcsak a lehetséges lét, hanem a valóságos (abszolút) lét elgondolására való alkalmazásáról van szó. Ami Frege „kopula istenítése” megjegyzését illeti, úgy az mondható, hogy például Schelling, amikor a „kopuláról”, mint abszolút kötésről beszél, természetesen nem a grammatikai-logikai kopulát „isteníti”, hanem azt az abszolút kopula egy véges kifejezésként fogja fel. (cf. *Schelling Werke* ed. Schröter I, pp. 428f.).

Hivatkozott irodalom sorszám szerinti jegyzéke

- [1] FREGE, GOTTLÖB: Dialog mit Pünjer über Existenz;
In: Frege, Gottlob: Nachgelassene Schriften und wissenschaftlicher Briefwechsel; Erster Band: Nachgelassene Schriften; Herausgegeben von H. Hermes, F. Kambartel und F. Kaulbach; Hamburg, 1969, p.60-75.
- [2] FREGE, GOTTLÖB: Az aritmetika alapjai;
Fordította: Máté András; Áron Kiadó, Budapest, 1999
- [3] FREGE, GOTTLÖB: Begriffsschrift und andere Aufsätze;
Herausgegeben von Angelelli Ignazio, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt; G. Olms, Hildesheim, 1964
- [4] FAZEKAS ANDRÁS ISTVÁN: A modern létezésfogalom kialakulása / Frege nézetei a 'van' kifejezés különböző értelmű használatáról;
Aletheia Kiadványok, Budapest, 2000

JEGYZETEK

---

^a A kis betűkkel jelölt végjegyzetek a fordító jegyzetei, míg a számokkal jelölt lábjegyzetek a fordítás alapjául szolgáló szövegben közölt jegyzetek.

^b A fordítás megfelel az 1980-ban megjelent, Frege írásait tartalmazó kötetben (V.ö.: Gottlob Frege: Fogalom és tárgy (1892); in: Gottlob Frege: Logika, Szemantika, Matematika; Gondolat Kiadó, Budapest, 1980, p.150.) szereplő fordításnak. (Merkmal: jegy) Frege számára igen nagy jelentőséggel bír a „jegy” és a „tulajdonság” közötti különbségtétel. A különbség mibenléte a hivatkozott helyen kifejtetteket konkretizálva az alábbiak szerint adható meg. Valamely Γ tárgy legyen a példa kedvéért egy konkrét individuális objektum, egy adott egyedi négyzet. Ennek az egyedi objektumnak tulajdonsága, hogy az, négy csúccsal bír. A *'négy csúccsal bíró geometriai síkidom'* fogalmat Φ -vel jelölve, azt lehet tehát mondani, hogy Γ egyedi tárgy a Φ fogalom alá esik, vagy másképpen fogalmazva Φ egy tulajdonsága Γ -nak. Γ ezen túlmenően bír azzal a tulajdonsággal, hogy páronként párhuzamos oldalú. Ezt, mint tulajdonságot, Ψ -vel jelölve, azt lehet mondani, hogy Γ Ψ tulajdonsággal (is) bír. A Φ és Ψ tulajdonságok a paralelogramma fogalom, azaz az Ω fogalom jegyei, míg a Γ tárgy tulajdonságai. Φ és Ψ tehát egyszerre tulajdonság és jegy, de nem ugyanannak a valaminek a tulajdonsága és jegye. Γ egyedi tárgy a Φ fogalom alá esik, a Φ fogalom pedig alárendeltje az Ω fogalomnak. Γ és Φ kapcsolata, valamint Φ és Ω kapcsolata két alapvetően különböző viszonyt testesít meg. A bemutatott relációk világítják meg azt, hogy mit is ért Frege valamely fogalom jegye alatt.

^c Értsd: valamihez kapcsoltn léteznek.